

Páll Hreinsson

TUNGA ÍSLENSKRAR STJÓRNSÝSLU*

Efnisyfirlit

1. Inngangur	26
2. Grímur Johnsson amtmaður	28
3. Brynjólfur Pétursson fulltrúi við rentukammerið	30
4. Danska í embættisfærslu á Íslandi á 18. og 19. öld	31
4.1 Inngangur	31
4.2 Íslenska í störfum stjórnvalda	32
4.3 Íslenska í störfum Alþingis.....	37
4.4 Birting laga á íslensku sem gilda áttu á Íslandi	38
5. Deilur Gríms amtmanns og Hoppe stiftamtmanns	40
5.1 Inngangur	40
5.2 Viðhorf kansellísins og rentukammersins til málsins	42
5.3 Úrskurður Kristjáns VIII. Danakonungs frá 29. júlí 1846	47
6. Barátta Íslendinga fyrir íslenskri tungu í kjölfar úrskurðar Kristjáns VIII. Danakonungs frá 29. júlí 1846	48
7. Niðurstöður.....	52
Abstract.....	55
Heimildir	56

1. Inngangur¹

Stjórnsýslulög nr. 37/1993 hafa ekki að geyma ákvæði um að íslenska sé tungumál íslenskrar stjórnsýslu. Þegar frumvarpið var samið var óumdeilt að þannig var því farið á grundvelli stjórnsýsluvenju. Hins vegar var verulegum vandkvæðum bundið að henda reiður á hvaða undantekningar giltu frá þessari stjórnsýsluvenju, sem hefðu þær afleiðingar að íslenskum stjórnvöldum væri skylt í ákveðnum tilvikum að ganga úr skugga um að málsaðili hefði nauðsynlegan skilning á úrlausnarefni máls, atvikum þess, svo og niðurstöðunni í því. Ástæða þessa vafa var að skyldur íslenska ríkisins til þess að sinna stjórnsýslu á öðrum tungumálum en íslensku byggðust flestar á þjóðréttarlegum samningum. Hér má t.d. nefna auglýsingu nr. 5/1987 um Norðurlandasamning um rétt norrænna ríkisborgara til að nota eigin tungu í öðru norrænu ríki, sbr. auglýsingu nr. 37/2003. Hér er einnig rétt að nefna EES-samninginn, sbr. lög nr. 2/1993 um Evrópska efnahagssvæðið en hann gekk í gildi á sama tíma og stjórnsýslulögin. Þótt ekki sé að finna ákvæði um þetta í meginmáli EES-samningsins hafði gengið dómur hjá Evrópudómstólnum þar sem ljóst var, með vísan til 6. gr. samningsins, að ákveðnar skyldur gætu hvílt á aðildarríkjum Evrópusambandsins að þessu leyti.²

Framangreint réttarástand breyttist með setningu laga nr. 61/2011 um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls. Samkvæmt 1. gr. laganna er íslenska þjóðtunga Íslendinga og opinbert mál á Íslandi. Í 1. mgr. 2. gr. laganna er tekið fram að þjóðtungan sé sameiginlegt mál landsmanna og að stjórnvöld skuli tryggja að unnt verði að nota hana á öllum sviðum íslensks þjóðlífs. Samkvæmt 1. mgr. 5. gr. laganna bera ríki og sveitarfélög ábyrgð á því að varðveita og efla íslenska tungu og skulu sjá til þess að hún sé notuð. Í 8. gr. laganna er síðan áréttað að íslenska sé mál Alþingis, dómstóla, stjórnvalda, jafnt ríkis sem sveitarfélaga, skóla á öllum skólastigum og annarra stofnana sem hafi með

* Grein þessi hefur staðist þær fræðilegu kröfur sem gerðar eru samkvæmt ritrýnreglum.

¹ Ég vil þakka frænda mínum Kristmundi Bjarnasyni, fræðimanni á Sjávarborg, kærlega fyrir hvatninguna til að skrifa þessa grein. Þá þakka ég Eiríki Guðmundssyni fyrrverandi þjóðskjalaverði fyrir veitta aðstoð. Allt sem sagt er í greininni er einvörðungu á ábyrgð höfundar.

² Í dómi Evrópudómstólsins í máli 66/74 *Farrauto* virðist dómstóllinn hafa gengið út frá þeirri forsendu að á stjórnvöldum hvíli skylda til að ganga úr skugga um að málsaðili skilji það tungumál sem ákvörðun er tilkynnt honum á. Sjá nánar Niels Fenger: *Forvaltning & Fællesskab*, bls. 395.

höndum framkvæmdir og veiti almannþjónustu.³ Í 12. gr. laganna er loks tekið fram að íslenska sé opinbert mál Íslands á alþjóðavettvangi. Um stöðu og heimild til notkunar táknaðs og punktaleturs er fjallað í 13. og 26. gr. laganna.

Í 2. mgr. 9. gr. laga nr. 61/2011 um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknaðs er tekið fram að stjórnvöld skuli leitast við að tryggja að sá sem skilji ekki íslensku geti fengið úrlausn erinda sinna og tileinkað sér efni skjala og skilríkja sem skipta hann máli. Í athugasemdum við grein þá, er varð að 9. gr. laga nr. 61/2011, er tekið fram að stjórnvöld skuli leitast við að veita þeim sem skilji ekki íslensku nauðsynlega þjónustu. Rétt sé og eðlilegt að stjórnvald meti það hverju sinni hvernig að skuli staðið, svo sem hvort starfsmenn geti leyst úr eða kalla þurfi til túlk.⁴ Við túlkun þessarar undantekningarreglu er ljóst að taka verður tillit til þeirra þjóðréttarlegu skyldna sem á íslenska ríkinu hvíla, s.s. við afgreiðslu á erindum Norðurlandabúa og borgara EES-ríkja.

Sagan á það til að endurtaka sig. Gera má ráð fyrir að flestum finnist það sjálfgefið að íslensk stjórnsýsla noti íslensku í störfum sínum. Samt eru það þó ekki nema rúmlega 173 ár síðan að skráning og úrvinnsla stjórnsýslumála fór að miklu leyti fram á dönsku hér á landi hjá öðrum stjórnvöldum en sveitarstjórnnum og Danakonungur skar úr um það með úrskurði sínum að ekki þætti „næg ástæða til að banna“ Grími Johnsson amtmanni að skrifa öðrum hérlendum embættismönnum á *íslensku*. Þegar þjóðfrelsisbaráttan hófst af alvöru hafði þannig fjarað verulega undan íslenskunni sem máli íslenskrar stjórnsýslu og væri hún á annað borð notuð var hún oft afar dönskuskotin.

Í þessu ritgerðarkorni verður aðallega vikið að átökum sem urðu um notkun íslenskrar tungu á árunum 1843 til 1846. Þeir Íslendingar sem hér koma mikið við sögu eru Grímur Johnsson, þá amtmáður í norður- og austuramtinu á Íslandi, svo og Brynjólfur Pétursson, þá fulltrúi í rentukammerinu. Af þeim sökum verður byrjað á því að kynna þá til leiks. Að því búnu verður vikið stuttlega að stöðu hinnar íslensku tungu á þessum tíma. Því næst verður fjallað um deilu Gríms amt-

³ UA 9510/2017 (*íslensk tunga*). Það var niðurstaða umboðsmanns Alþingis að það væri ekki í samræmi við 5. mgr. 6. gr. laga nr. 66/1998, um dýralækna og heilbrigðisþjónustu við dýr, að Matvælastofnun réði til eftirlitsstarfa í opinberri þjónustu dýralækna sem hefðu ekki vald á íslenskri tungu. Þá var það ekki í samræmi við þetta ákvæði og lög nr. 61/2011, um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknaðs, að samskipti þeirra á vegum stofnunarinnar við eftirlitsskylda aðila og eftir atvikum aðra væru að hluta til á ensku, í þeim tilvikum sem það var ekki í þágu þeirra sem eftirlit eða önnur starfsemi stofnunarinnar laut að.

⁴ Þskj. 870 — 533. mál. 139. lögjafarþing 2010–2011.

manns⁵ við Hoppe stiftamtman⁶ þar sem sá síðarnefndi krafðist þess að Grímur ritaði embættisbréf sín á dönsku. Í framhaldinu verður vikið að þeim átökum sem um þetta deilumál urðu á milli kansellísins⁷ og rentukammersins.⁸ Loks verður fjallað um úrskurð Kristjáns VIII. Danakonungs í málinu sem gekk hinn 29. júlí 1846 og þá baráttu sem Íslendingar háðu í kjölfarið fyrir íslensku sem tungu íslenskrar stjórn-sýslu.

2. *Grímur Johnsson amtmaður*

Grímur Johnsson fæddist 12. október 1785 í Görðum á Akranesi. Hann var sonur séra Jóns Gíslasonar og Kristínar Eiríksdóttur. Grímur missti föður sinn 12 ára gamall og var þá sendur til árs dvalar og náms hjá séra Bjarna Arngrímssyni að Melum í Melasveit í Borgarfirði. Að því búnu flutti hann með móður sinni út í Viðey til Ólafs Stephensen stiftamtmanns. Hóf hann síðan nám við Hólavallarskóla og lauk þar námi 1802, sextán ára að aldri. Eftir það gerðist hann skrifari Ólafs stiftamtmanns í Viðey. Við skriftir í embættisstörfum stiftamtmanns lærði Grímur vel þá dönsku sem notuð var í samskiptum heldri manna auk þess sem hann lærði umgengnisvenjur þeirra. Grímur innritaðist í Hafnarháskóla 1805 og lauk þaðan lagaprófi 1808.⁹

Þegar Englendingar settust um Kaupmannahöfn í ágúst 1807 gekk Grímur í lífvarðarsveit krónprinsins eins og margir aðrir stúdentar. Grímur gerðist síðan liðsforingi í landher Dana, herdeild Kristjáns krónprins, eftir að hann stóð upp frá prófborði í lagadeild Hafnarháskóla 1808. Hann lagði síðan fyrir sig tveggja ára nám í hernaðarlist við „Landkadetakademi“ og lauk prófi fyrir herforingjaefni 1810. Hann fékk heiðurspening fyrir að hafa tekið til þess tíma hæsta herforingja-

⁵ Amtmenn voru yfirmenn amta og heyrðu undir stiftamtman á Íslandi 1684-1872 og voru lengst af yfirmenn sýslumanna. Embætti amtmanna voru stofnuð 1684 og lögð niður 1904.

⁶ Stiftamtmaður var æðsti fulltrúi konungs á Íslandi og yfirmaður amtmanna. Á árunum 1779-1787 var stiftamtmaður einnig amtmaður í Suður- og Vesturamti, en þegar því var skipt í tvö ömt árið 1787 var hann eingöngu amtmaður í Suðramti ásamt því að vera stiftamtmaður. Embættið var lagt niður 1872.

⁷ Kansellíið var æðsta stjórnarskrifstofa konungs í Kaupmannahöfn allt frá miðöldum og þar til það var lagt niður 1848 og verkefni þess falin ráðuneytum. Verkefni þess voru aðallega dómsmál og landsstjórnarmál.

⁸ Rentukammerið var ein af stjórnardeildum konungs í Kaupmannahöfn sem einkum fékkst við stjórnun fjármála ríkisins og atvinnumál. Rentukammerið var lagt niður 1848 og tóku þá ráðuneyti við málefnum þess.

⁹ Gunnlaugur Haraldsson: *Lögfræðingatal 1736–1992*, G - L, bls. 50-52.

próf í landher Dana og var í kjölfarið skipaður kadetforingi. Ári síðar var hann skipaður umsjónarmaður herdeildar, regimentkvartermeistari og dómari í herrétti í herflokki landkadetta og jafnframt kennari í herrétti. Árið 1814 var hann gerður að regimentkvartermeistara og herdómara við stórskotaliðssveitina. Hann var sæmdur overkrigskommissær-nafnbót árið 1816. Grímur var síðan skipaður yfirherdómari 1818 og sæmdur overauditørs-nafnbót sama ár. Allan sinn tíma í herþjónustu hélt Grímur jafnframt stöðu sinni við herdeild Kristjáns krónprins.¹⁰

Grímur var mjög hávaxinn og mikið glæsímenni.¹¹ Hann kunni vel við sig meðal tiginna manna og var léttur í máli, fágaður í framkomu og betur til fara en flestir landar hans.¹² Grímur var tíður gestur í boðum hjá yfirboðurum sínum, þ. á m. Kristjáni krónprinsi. Ekki virðist þó vinfengi Gríms við krónprinsinn hafa hjálpað honum mikið á frama-brautinni, enda var það viðhorf ríkjandi í stjórnardeildum Friðriks VI. Danakonungs að krónprinsinn væri hættulega frjálslýndur og virðist hann því hafa verið fremur áhrifalítill sem krónprins.¹³

Grímur var mikill tungumálamaður. Rasmus Christian Rask sagði það um vin sinn Grím að hann talaði dönsku betur en flestir landar hans. Auk fornmalanna grísku og latínu talaði Grímur þýsku, frönsku og ensku. Grímur var einn af stofnendum Hins íslenska bókmenntafélags og var féhirðir og bókavörður í fyrstu stjórn þess.¹⁴ Hann var síðar gerður að heiðursfélaga í bókmenntafélaginu og kjörinn félagi í Hinu norræna fornfræðifélagi.

Árið 1819 lét Grímur af hermennsku og tók við starfi bæjarfógeta og bæjarskrifara í Skælsør og starfi héraðsfógeta og skrifara í Vester-Flakkebjerghéraði í Danmörku. Árið 1824 var hann skipaður amtmaður í norður- og austuramtinu á Íslandi. Árið 1833 var Grímur skipaður bæjarfógeti og bæjarskrifari í Middelfart og héraðsfógeti og skrifari í Vendshéraði á Fjóni. Árið 1842 var hann enn á ný skipaður amtmaður í norður- og austuramtinu á Íslandi.¹⁵

Grímur var kunnur að því að vera með bestu lagamönnum landsins um sína tíð. Hann hafði lært agaða stjórnsýslu í herföngjanámi sínu og

¹⁰ Kristmundur Bjarnason: *Amtmaðurinn á einbúasetrinu*, bls. 59-61, 63, 77.

¹¹ Jón Espólin lýsir Grími amtmanni svo: „Hann var nafnkunnur af kænleik við allar embættis-sýslanir, mjúkr í vidmóti ok álittegr að sjá, átta þumlunga hár hins sjöunda tugar.“ Jón Espólin: *Íslands Árbækr í sögu-formi XII. deild*, bls. 144.

¹² Kristmundur Bjarnason: *Amtmaðurinn á einbúasetrinu*, bls. 48.

¹³ Kristmundur Bjarnason: *Amtmaðurinn á einbúasetrinu*, bls. 48 og 86.

¹⁴ Kristmundur Bjarnason: *Amtmaðurinn á einbúasetrinu*, bls. 69.

¹⁵ Gunnlaugur Haraldsson: *Lögfræðingatal 1736-1992, G-L*, bls. 50-52.

af veru sinni í danska hernum. Þegar hann var skipaður amtmáður reyndi hann að ráða bót á lausung og ósamræmi í stjórnýsly. Varð það til þess að sýslumenn kvörtuðu yfir því að hann gerði meiri kröfur til þeirra en áður hafði þekkt varðandi skýr reikningsskil, skýrslugerð og vandaða starfshætti.¹⁶ Grímur var sámdur etatsráðsnafnbót 1833.

Um þær mundir er Grímur gegndi embætti amtmanns voru Skagafirðingar engir heimalningar, þóttu ölhneigðir, kunnu vel við sig á hestbaki og reyndust ekki mjög bundnir við bú sín og kvenhollir í betra lagi.¹⁷ Hvergi á landinu voru framin fleiri barneignabrot en þar. Grímur hafði áhyggjur af þessum brotum og fylgdi því eftir að þau væru upplýst og við þeim brugðist. Ástæðan var sú að hann taldi að lausaleiksbörn fengju tíðum mun verra uppeldi en hjónabandsbörn. Taldi hann því miklu skipta að foreldrar væru skyldaðir til þess að sjá slíkum börnum sínum farborða enda ættu þau ekki að líða fyrir það að vera í heiminn borin utan hjónabands. Ástæðu þessara brota taldi hann aðallega þá að högum íslenskra atvinnuvega væri þannig farið að of fáir gætu komið undir sig fótum og stofnað til hjúskapar.¹⁸ Þessi viðhorf Gríms féllu vægast sagt í grýttan jarðveg í Skagafirði og sköpuðu honum þar mikla óvild sem m.a. leiddi til hinnar víðfrægu „Norðurreiðar“ Skagafirðinga til Möðruvalla vorið 1849 til að kunngerá Grími amtmanni óánægju þeirra með embættisfærslu hans. Grímur tók þetta mjög nærri sér og andaðist stuttu síðar, hinn 7. júní 1849.

3. Brynjólfur Pétursson fulltrúi við rentukammerið

Brynjólfur Pétursson fæddist 15. apríl 1810 á Víðivöllum í Akrahreppi í Skagafirði og var einn hinna þekktu Víðivallabráðra, sona Péturs Péturssonar prófests og seinni konu hans, Þóru Brynjólfsdóttur Halldórssonar biskups, en hinir voru þeir Jón Pétursson háyfirdómari og Pétur Pétursson biskup. Hann innritaðist í lagadeild Hafnarháskóla 1830 og lauk þaðan lagaprófi 1837.¹⁹

Brynjólfur var ólaunaður starfsmaður (volontør) í Íslands- og Borgundarhólmsskrifstofu rentukammersins í Kaupmannahöfn árið

¹⁶ Jón Espólin lýsir litilli hrifningu sýslumanna með þessa nákvæmni Gríms amtmanns með svofelldum hætti: „... en sýslumönnum þótti mikit heimt af sér, ok aukast jafnan, ok mest um reikninga ok skýrslur, því at snemma var sýnt at amtmadr var harla gjörhugull um slíkt, meir en menn vissu hér dæmi.“ Jón Espólin: *Íslands Árbækir í sögu-formi XII. deild*, bls. 144.

¹⁷ Kristmundur Bjarnason: *Amtmaðurinn á einbúasetrinu*, bls. 133.

¹⁸ Kristmundur Bjarnason: *Amtmaðurinn á einbúasetrinu*, bls. 137.

¹⁹ Gunnlaugur Haraldsson: *Lögfræðingatal 1736–1992, A - F*, bls. 338.

1840 en varð launaður aðstoðarmaður þar árið eftir. Árið 1844 var hann settur þar fulltrúi og skipaður þar árið eftir. Árið 1848 var hann skipaður forstöðumaður stjórnardeildar íslenskra, færeyskra og grænslenskra málefna í rentukammerinu þegar hún var stofnuð og gegndi því starfi til æviloka.²⁰

Brynjólfur var í stjórn Hins íslenska bókmenntafélags, Kaupmannahafnardeild, frá 1833 til æviloka og gegndi þar störfum ritara, varaforseta og forseta. Hann var einn af stofnendum Lestrarfélagins svo og Fjöltnis. Brynjólfur er án efa þekktastur í dag fyrir að hafa verið einn hinna fjögurra Fjöltnismanna. Hann var sæmdur kammerassessorsnafnbót 1847 og jústitsráðsnafnbót 1848. Hann dó í Danmörku 18. október 1851, þá rétt rúmlega fertugur.²¹

4. Danska í embættisfærslu á Íslandi á 18. og 19. öld

4.1 Inngangur

Allt frá gerð Gamlasáttmála 1262 kröfðust Íslendingar þess að embættismenn hér á landi væru Íslendingar²² eða fæddir hér á landi.²³ Með slíkri skipan fengu Íslendingar ákveðna sjálfstjórn í málum sem konungur og ráðgjafar hans létu sig litlu varða.²⁴

Á 19. öld fór hluti þjóðfrelsisbaráttu Íslendinga fram í gegnum „orrustur“ um það hvar skylt eða heimilt væri að nota íslenska tungu hjá handhöfum opinbers valds á Íslandi í embættisfærslu þeirra. Málflutningur fyrir dómi fór fram á íslensku þar sem ekki var um það deilt að íslenska væri þingmálið.²⁵ Deilur voru hins vegar um notkun íslensku í störfum Alþingis og stjórnvalda.

²⁰ Gunnlaugur Haraldsson: *Lögfræðingatal 1736–1992, A - F*, bls. 338.

²¹ Gunnlaugur Haraldsson: *Lögfræðingatal 1736–1992, A - F*, bls. 338.

²² Eitt af skilyrðum Íslendinga í Gamlasáttmála frá 1262 var orðað svo: „at íslenzkir sé lögmenn og sýslumenn hér á landinu, af þeirra ætt sem at fornu hafa goðorðin upp gefit.“ *Lovs. f. Isl. I.*, bls. 11. Við endurnýjun sáttmálans árið 1319 var skilyrðið um íslenska embættismenn áréttað með svohljóðandi hætti: „... og at íslenzkir sé lögmenn og sýslumenn, sé annarr lögmaðr fyrir norðan en annar fyrir sunnan, og hafi þeir ekki sýslur.“ *Lovs. f. Isl. I.*, bls. 32.

²³ Sjá hér t.d. „Reskript til Lensmand Henrik Krag, at ansætte en Mand som Laugthingsskriver, m.m.“ 9. maí 1593, en þar segir m.a. svo: „Da bede vi dig og ville, at du med det allerførste forordner og tilskikker dennem en forstandig Person til en Laugthingsskriver, sem der paa Landit er fød ...“ *Lovs. f. Isl. I.*, bls. 128.

²⁴ Páll Hreinsson: *Hæfisreglur stjórnýslulaga*, bls. 40.

²⁵ Í 16. gr. tilskipunar um landsyfirrétt frá 11. júlí 1800 segir m.a. svo: „Sagførelsen ved Landsoverretten skal skee skriftligen, og forfattes i det islandske Sprog, med minder

4.2 Íslenska í störfum stjórnvalda

Frá þeim tíma er farið var að skipa Dani, sem ekki kunnu íslensku, í embætti sýslumanna er ljóst að embættisfærsla þeirra hefur að mestu farið fram á dönsku, bæði í skiptum við önnur stjórnvöld og borgara landsins. Á síðari hluta 18. aldar var svo komið að bréfaskipti á milli amtmanna, sýslumanna, biskups og landlæknis fóru að miklu leyti fram á dönsku. Þá var mál verslunarmanna oft danska og bókhald þeirra jafnan fært á dönsku. Þá rituðu ýmsir prestar embættisskýrslur sínar á dönsku. Ekki nóg með það þessir embættismenn skrifuðu almenningi á Íslandi í sumum tilvikum á dönsku við litla hrifningu landans.²⁶ Það voru því aðeins sveitarstjórnarmenn sem notuðu nánast eingöngu íslensku í stjórnsýslu sinni.

Til þess var tekið að Sveinn Sölvason lögmaður (1722-1782) hafi talað afar þjagaða og hörmulega íslensku.²⁷ Þarf þá e.t.v. ekki að koma á óvart að hann var mjög hlynntur því að Íslendingar legðu niður íslenska tungu og tækju upp dönsku í staðinn.²⁸ Íslenskir embættismenn sem á eftir honum komu kunna sumir að hafa verið á sömu skoðun, a.m.k. notuðu þeir dönsku í embættisfærslu sinni. Það var ákaflega freistandi fyrir sýslumenn að bóka yfirheyrslur á dönsku því ef máli var áfrýjað frá landsyfirrétti til Hæstaréttar Danmerkur þurftu sýslumenn að leggja nótt við dag við uppskriftir og þýðingar á gögnum máls í stað þess eins að senda gögnin hefðu þau verið skrifuð á dönsku.

Árið 1752 sá Jón Pálsson Bergmann bóndi, „búandi í Hólastifti innan Húnavatns sýslu og Svínavatns hrepps“ sérstaka ástæðu til að skrifa konungi bréf á íslensku þar sem hann fór þess á leit að hann og aðrir bændur mættu skrifa konungi á móðurmáli sínu þar sem þeir kynnu ekki dönsku. Til bréfaskipta á dönsku þyrftu þeir að leita liðsinnis sýslumanns, en vörðuðu aðfinnslur þeirra embættisfærslu hans taldi Jón eins gott að sleppa því. Þá óskaði Jón eftir því að mega senda konungi innsiglið bréf svo þeim væri ekki stungið undir stól.

Bréf Jóns var þýtt á dönsku og var erindi hans tekið til umfjöllunar í kansellíinu. Hinn 13. mars 1753 óskaði kansellíið eftir umsögn stiftamtmanns og greifa O.M. Rantzau sem hann veitti með bréfi 26. mars 1753. Þar kemur efnislega fram að þau bréf, sem berist stjórnardeildunum í Kaupmannahöfn, frá stjórnvöldum á Íslandi skuli vera á

begge parter ere Danske eller Norske, da det er dem tilladt at före deres Sager i det danske Sprog...”

²⁶ Einar Arnórsson: *Alþingi og frelsisbaráttan 1845-1874*, bls. 19.

²⁷ Páll Sigurðsson: *Um Pál lögmann Vidalín og fornryðaskýringar hans*, bls. 277.

²⁸ Inngangur að *Tyro juris* sem ekki hefur tölusettar blaðsíður.

dönsku auk þess sem fylgja skuli þýðingar á dönsku á þeim fylgiskjölum sem séu á íslensku. Með þessu sé þó ekki komið í veg fyrir að bændur geti skrifað bréf sín á íslensku þegar þau lúti að embættisfærslu stjórnvalda, sem komi í veg fyrir að þeir geti leitað til hlutaðeigandi stjórnvalds með aðstoð við þýðingu á bréfum sínum á dönsku. Rantzau vildi þó gera einn fyrirvara hér á, þ.e. ef bréfinu fylgdu fylgiskjöl, s.s. vitnisburðir, yrðu þau þó að vera þýdd á dönsku þar sem erfitt væri að fá slík skjöl þýdd úr íslensku yfir á dönsku í Kaupmannahöfn.

Hinn 6. apríl 1753 ritaði Friðrik V. Danakonungur stiftamtmani Rantzau bréf (á dönsku) um erindi frá alþýðu Íslands og var bréfið lesið upp á Alþingi (á dönsku) sumarið sama ár.²⁹ Efnislega veitti konungur með bréfinu þegnum sínum rétt til að skrifa umkvartanir yfir embættisfærslu stjórnvalda á Íslandi á íslensku og, í samræmi við ákvæði N.L. 1-24-3³⁰, að senda innsiglað bréf til hlutaðeigandi stjórnardeild án þess að bera þyrfti skrifin áður undir það stjórnvald sem kvartað var yfir. Sá fyrirvari var þó gerður að ef bréfinu fylgdu fylgiskjöl, s.s. vitnisburðir, yrðu slík skjöl að vera þýdd á dönsku.³¹

Þegar Grímur Johnsson var skipaður amtmaður í norður- og austuramtinu á Íslandi 1824 tók hann að velta því fyrir sér hvort ekki væri rétt að skrifa allt á dönsku í embættisfærslu sinni þar sem það mundi spara tíma og auka skilvirkni. Hann átti í bréfaskiptum um þetta við vin sinn Bjarna Thorarensen sýslumann árið 1831. Bjarni var á annarri skoðun og var afar annt um að íslenskri tungu væri haldið við og kvað það skipta öllu máli fyrir þjóðernið og hefði einnig þýðingu í stjórnarfarslegu tilliti. Hann bað Grím að hugleiða hvort íslensku yrði ekki útrýmt ef embættisbækur væru færðar á dönsku en hægðarleikur væri að spilla tungumálinu. Þótt Íslendingar glötuðu tungu sinni myndu Kaupmannahafnarbúar eftir sem áður líta niður á þá, en íslensk tunga væri nánast það eina sem gæfi löndunum svolítið gildi í augum þeirra og sá bókmenntaáhugi, sem í kjölfarið fylgdi, gagnaðist Íslendingum stjórnmalalega. Bjarni kvað og hættu á því, ef danska yrði embættismál, að danskir ónyttjungar myndu setjast í flest embætti á

²⁹ „Reskript til stiftbefalingsmann Rantzau, ang. Suppliquer fra den islandske Almue“ 6. apríl 1753. *Lovs. f. Isl. III*, bls. 164.

³⁰ Ákvæðið hljóðar svo: „Hvis nogen ellers sig over Kongens Befalingsmænds, eller sin Øvrigheds, Forhold kunde have at besværge, det maa uden saadan Paaskrift ved Supplicatzer andragis. Maa og ingen for sin Supplicatz eftertragtis, eller i Trette indviklis, men Sagen bør Kongen at forredragis.“

³¹ „Reskript til stiftbefalingsmann Rantzau, ang. Suppliquer fra den islandske Almue“ 6. apríl 1753. *Lovs. f. Isl. III*, bls. 164.

Íslandi og í málflutningi á dönsku væri íslensk alþýða ofurseld geðþótta sýslumanna.³²

Það vekur athygli að framangreind bréfaskipti Gríms og Bjarna fóru fram á dönsku! Fimm árum síðar fóru bréfaskipti þeirra aðallega fram á íslensku. Þetta sýnir e.t.v. þá vakningu sem var að verða meðal Íslendinga á þessum tíma um þörfina fyrir að rækta og iðka íslensku í þjóðfrelsisbaráttunni.³³

Árið 1839 varð Kristján VIII. Danakonungur. Fyrstu þrjú árin í stjórnartíð hans einkenndust af því að hann hélt fast í það sem danskt var. Þannig barðist hann m.a. fyrir því að halda danskri tungu á lífi í Slésvík og gaf út tilskipun 1840³⁴ um að danska væri þingmálið svo og mál stjórnarsýslu við Flensborgarfjörð í Norður-Slésvík. Á árunum 1842 til 1846 tók Kristján VIII. hins vegar mun meira tillit til sjónarmiða sem ráðgjafar hans í málefnum Slésvíkur og Holsteins settu fram.³⁵

Jón Sigurðsson kvartaði undan því í grein í Nýjum félagsritum að mótstöðumenn Íslendinga meðal Dana bæru oft saman viðureign þeirra við það sem gerst hefði í samskiptum þeirra við íbúa Holsteins og Slésvíkur.³⁶ Þótt þessi samanburður væri oft notaður sem rökstuðningur fyrir því að hafna erindum Íslendinga, kom hann þó Íslendingum vel þegar Kristján VIII. Danakonungur ákvað að rétta hlut þjóðverja nokkuð í danska ríkinu að því er þýska tungu snerti.³⁷ Þannig gaf konungur út tilskipun 29. mars 1844 um að einungis þeir sem ekki kynnu þýsku mættu tala dönsku á stéttapöngunum í hertogadæmunum Slésvík og Holstein. Rúmri viku síðar gaf Kristján VIII. út tilskipun³⁸ um að sérhver sem vildi fá embætti á Íslandi skyldi vera svo vel að sér í íslenskri tungu að hann a.m.k. skildi mál manna og gæti svo vel mælt á íslenska tungu að alþýða gæti skilið mál hans. Í því skyni skyldi um-

³² Kristmundur Bjarnason: *Amtmaðurinn á einbúasetrinu*, bls. 234-236.

³³ Sbr. Bjarni Thorarensen: *Bréf. Fyrra bindi*.

³⁴ „Reskript til den slesvig-holsteinske Regjering ang. Sprogforholdene i den nordlige Deel af Hertugdømmet Slesvig“ 14. maí 1840. *Kongelige Reskripter og Resolutioner, Reglementer, Instruxer og Fundatser, samt Kollegialbreve for Aaret 1840*, bls. 114.

³⁵ Danmarks Konger, sjá <http://www.danmarkskonger.dk/konge48.htm>

³⁶ Jón Sigurðsson: „Prjónakoddi stjórnarinnar“, bls. 122.

³⁷ Hér verður saga baráttu íbúa Slésvíkur og Holsteins fyrir því að mega nota þýsku sem móðurmál sitt ekki rakín. Hins vegar er rétt að minna á að með tilskipun 3. desember 1807 mælti Danakonungur svo fyrir að öll lög og almenn stjórnvaldsfyrirmæli skyldu fyrir þessi svæði bæði birt á dönsku og þýsku. H. V. Gregersen: *Danmarks historie. Slesvig og Holsten før 1830*, bls. 452.

³⁸ „Reskript til den Danske Cancellie, ang. Fordringer til Ansøgere om islandske Embeder om Kjendskab til Landets Sprog“ 8. apríl 1844. *Lovs. f. Isl. XIII.*, bls. 46.

sækjandi leggja fram vitnisburð um íslenskukunnáttu sína um leið og hann sækti um embætti.

Ætla verður að þessi tilskipun hafi komið nokkuð flatt upp á Íslendinga þar sem ekkert bænaskjal hafði verið sent Danakonungi í þessa veru. Menn voru harla óvanir því að ná mikilsverðum áfanga í þjóðfrelsisbaráttu Íslendinga án þess að hafa barist fyrir honum. Daginn eftir útgáfu tilskipunarinnar héldu Íslendingar því fund og ákváðu að senda þrjá menn á fund konungs sem afhentu honum þakkarbréf. Haft var eftir þremmingunum að konungur hefði alltaf haft mikinn áhuga á málefnum Íslendinga og dáðst að þeim fyrir að hafa varðveitt hinn norræna anda.³⁹

Eins og nánar verður vikið að í kafla 6 var kansallíð í Kaupmannahöfn á þeirri skoðun 1846 að öll embættisbréf á Íslandi ætti að rita á dönsku. Embættismenn kansallísins hafa því vafalítið verið mjög óánægðir með hið opna bréf Kristjáns VIII. frá 8. apríl 1844. Ekki þarf því að koma á óvart að opna bréfinu var mjög slælega fylgt í framkvæmd þegar Danir voru skipaðir í embætti á Íslandi. Af þessu tilefni bærust danska innanríkisráðuneytinu kærur og síðan áskorun fundarmanna á Þingvöllum sumarið 1851 þar sem því var haldið fram að þeir Danir sem skipaðir hefðu verið í embætti á Íslandi frá 1844 hefðu ekki uppfyllt þær kröfur sem gerðar væru til tungumálakunnáttu þeirra í hinu opna bréfi frá 8. apríl 1844. Þetta gerðist sama ár og hinn eldfimi þjóðfundur var haldinn í Reykjavík undir stjórn stiftamtmanns Trampe greifa.

Innanríkisráðuneytið féllst á fyrir sitt leyti að æskilegt væri að hægt væri að binda meira traust við áreiðanleika vottorða samkvæmt opna bréfinu. Ráðuneytið brást því við með því að skrifa menntamálaráðuneytinu bréf, dags. 30. október 1852, og spyrjast fyrir um það hvort eitthvað stæði því í vegi að lektorinn í fornorsku við Kaupmannahafnarháskóla, (Fjölnismaðurinn) Konráð Gíslason, veitti umsækjendum um embætti á Íslandi, sem ekki væru fæddir þar, vottorð um færni þeirra í íslensku eftir að þeir hefðu gengist undir próf hjá honum.⁴⁰

Menntamálaráðuneytið svaraði erindinu með bréfi, dags. 15. mars 1853, þar sem framsent var bréf frá Konráði Gíslasyni, þar sem fram kom að hann væri tilbúinn að taka verkefnið að sér. Hins vegar teldi hann að það væri æskilegt fyrir þann sem gengist undir prófið og um-

³⁹ Guðjón Friðriksson: *Jón Sigurðsson ævisaga. Fyrri bindi*, bls. 303.

⁴⁰ „Indenrigsministeriets Skrivelse til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, ang. Prøve og Attester for Ansøgere med Hensyn til deres Kundskaber i det islandske Sprøg“ 30. oktober 1852. *Lovs. f. Isl. XV.*, bls. 342.

sjónarmann prófsins að fyrir lægi nákvæmari lýsing á þeim kröfum sem uppfylla þyrfti við prófraunina en fram kæmi í hinu opna bréfi frá 8. apríl 1844. Innanríkisráðuneytið ritaði aftur menntamálaráðuneytinu bréf og taldi að það yrði að ákvarða Konráði hæfilega þóknun fyrir þessi aukastörf og fela honum að koma með nánari tillögur að þeim kröfum sem gera bæri á slíku prófi.⁴¹

Ekki verður sagt að dönsk stjórnýsla hafi verið að flýta sér að afgreiða málið því rúmlega fjórum árum síðar, eða hinn 27. maí 1857, kvað Friðrik VII. Danakonungur loks upp úrskurð og þá aðeins um það, hver væri bær til að veita vottorð samkvæmt hinu opna bréfi frá 8. apríl 1844. Af úrskurðinum verður ráðið að átta árin þar á undan hefðu „einungis“ fimm danskir lögfræðingar og tveir læknar verið skipaðir í embætti á Íslandi. Í konungsúrskurðinum var fallist á þá tillögu Alþingis, sem samþykkt hafði verið á þinginu 1855,⁴² að vottorð samkvæmt hinu opna bréfi 8. apríl 1844 yrði að hafa verið gefið út af prófessornum í fornorsku við Kaupmannahafnarháskóla eða fastráðnum kennara við Lærða skólann í Reykjavík svo taka mætti það gilt. Dómsmálaráðuneytinu var síðan falið að ákveða nánar fyrirkomulag prófsins sem þreyta þyrfti og þá þóknun sem bæri að greiða fyrir.⁴³

Með fyrirmælum menntamálaráðuneytisins 16. júní 1857 var síðan kveðið á um inntak íslenskuprófsins en þar segir m.a. svo:

„I Henhold hertil fastsættes som almindelig Regel, at de, der underkaste sig fornævnte Prøve, skulle have deels en saadan Övelse og Færdighed i det islandske Sprog, at de ere istand til at give og modtage mundtlige Meddelelser i de i det daglige Live sædvanligen mödende Tilfælde, deels Kjendskab til den islandske Grammatik, navnlig dens Lyd- og Formlære, saavel som ordföringens vigtigste Egenheder. Desuden maae de, naar de attraae Ansættelse i juridisk Embeder paa Island, have læst den islandske Lov Jonsbogen paa Islandsk, og naar de attraae Lægeembeder sammesteds, Jóns Pétursonar Lækníngabók, samt endvidere den islandske Oversættelse af Professor Levys „Udtog af Födselsvidenskaben, som Lærebog for Jordemödre“, og kunne underkaste sig en Prøve i disse Skrifter.“⁴⁴

⁴¹ „Indenrigsministeriets Skrivelse til Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet, ang. Prøve i Islandsk for ikke indfødte Ansøgere om islandske Embeder“ 13. apríl 1853. *Lovs. f. Isl. XV.*, bls. 411.

⁴² Einar Arnórsson: *Alþingi og frelsisbaráttan 1845-1874*, bls. 24-25.

⁴³ „Kongelig Resolution angaaende Prøve i Islandsk for vordende danskfødte Embedsmænd“ 27. maí 1857. *Lovs. f. Isl. XVI.*, bls. 121.

⁴⁴ „Kirke- og Underviisningsministeriets Skrivelse til Stiftamtmanden og Biskoppen over Island, ang. Attester og Kundskaab i det islandske Sprog for Ikke-Íslændere“ 16. júní 1857. *Lovs. f. Isl. XVII.*, bls. 172.

Það kom oftast í hlut Konráðs Gíslasonar prófessors að prófa íslenskukunnáttu danskra umsækjenda um embætti á Íslandi og þótti mörgum íslenskum Hafnarstúdentinum sem þeir dönsku slyppu nokkuð vel frá prófborði. Af þessu tilefni var haldinn fundur Íslendinga í Kaupmannahöfn 22. febrúar 1862 þar sem ályktað var að íslenskupróf fyrir danska umsækjendur um embætti á Íslandi skyldi háð í heyranda hljóði og að settir yrðu tveir prófdómendur. Konráð Gíslason kunnir því illa að vera vændur um að standa slælega að íslenskuprófinu og hafði af þeim sökum frumkvæði að því að stjórnvöld settu strangari reglur.⁴⁵ Með konungsúrskurði frá 8. febrúar 1863 var ákveðið að prófið yrði bæði munnlegt og skriflegt. Skyldi munnlega prófið fara fram opinberlega. Þá skyldu tveir prófdómarar dæma bæði munnlega og skriflega hlutann.⁴⁶

Með bréfi, dags. 4. maí 1863, mælti dómismálaráðuneytið nánar fyrir um það hvernig standa ætti að slíku prófi á Íslandi við Lærða skólann í Reykjavík. Þannig átti skriflegi hlutinn að lúta að þýðingu á texta úr dönsku á íslensku. Umsjónarmaður prófs átti að velja textann án samráðs við prófdómarana tvo. Að öðru leyti áttu umsjónarmaður og prófdómararnir að ákveða saman fyrirkomulag prófsins.⁴⁷

4.3 Íslenska í störfum Alþingis

Hinn 22. ágúst 1838 skipaði Friðrik VI. Danakonungur tíu manna nefnd embættismanna á Íslandi sem skyldi koma saman til fundar í Reykjavík og ræða landsins gagn og nauðsynjar. Nefndin kom saman sumarið 1839 og aftur sumarið 1841, en þá hafði skipan hennar breyst þar sem Thorkild Abraham Hoppe hafði tekið sæti í henni sem nýskipaður stiftamtmaður og varð hann formaður nefndarinnar. Á fundinum 1841 hafði embættismannanefndin rætt um stofnun ráðgjafarþings á Íslandi og samið frumvarp um það og sent kanselliinu. Frumvarpið var tekið til umræðu á stéttarþinginu í Hróarskeldu 1842 og voru þeir Finnur Magnússon prófessor og Grímur Johnsson amtmaður fulltrúar Íslands á þinginu. Þótt þeir hefðu ekki upphaflega haft í hyggju að gera breytingar á ákvæði um þingmálið fóru leikar hins vegar svo að þeir snérist á sveif með Balthazar Christensen en hann var starfandi lög-

⁴⁵ Guðjón Friðriksson: *Jón Sigurðsson ævisaga. Síðara bindi*, bls. 265-267.

⁴⁶ „Kongelig Resolution ang. Prøve i islandsk for Ikke-Isændere, der søge Ansættelse som Embedsmænd i Island“ 8. febrúar 1863. *Lovs. f. Isl. XVIII.*, bls. 490.

⁴⁷ „Justidsministeriets Skrivelse til Stiftsövrigheden over Island, indeholdende nærmere Bestemmelser om, hvorledes Prøven i det islandske Sprog skal afholdes“ 4. maí 1863. *Lovs. f. Isl. XVIII.*, bls. 538.

maður og góður málflytjandi og stóð lengst til vinstri í Þjóðfrelsis-flokknum. Hann lagði m.a. til að þingmálið yrði eingöngu íslenska og hljóðaði tillaga hans um að engum skyldi leyft á Alþingi „að mæla á aðra tungu en íslensku“. Þessari tillögu hafði Brynjólfur Pétursson fulltrúi í rentukammerinu komið með leynd á framfæri við Balthazar sem tók hana upp á sína arma og bar hana fram. Tillagan var samþykkt með 28 atkvæðum gegn 27. Ýmsir þingfulltrúar spöruðu ekki Grími og Finni háðsglósur fyrir hringlandahátt. Aðrir töldu að Íslendingar stæðu í mikilli þakkarskuld við þá.⁴⁸

Þetta urðu þó ekki lyktir málsins.⁴⁹ Endanlega hljóðaði ákvæðið svo um þingmálið í 43. gr. tilskipunar sérlegrar ráðgefandi samkomu fyrir Ísland, er á að nefnast Alþingi, frá 8. mars 1843.⁵⁰

„Þau lagafrumvörp, er leggjast eiga fram fyrir alþingið, og eins þau tilfærðu rök, er með þeim fylgja, og hvað Vor umboðsmaður, eptir Vorri skipan, kynni hafa að meðdeila, eiga að afhendast skriflega, bæði á dönsku og íslenzku túngumáli. Meðan á ráðagjörðunum stendur, sé Vorum umboðsmanni, ef hann ekki þykist vera fullfær í íslenzku, leyft að tala Dönsku, og það skal þá vera þess honum til aðstoðar skikkaða embættismanns skylda, að útskýra fyrir alþinginu innihald ræðu hans á Íslenzku. Bæði það, sem á Dönsku hefir rædt verið, og þess íslenzka útleggíng, á að innfærast í þingbókina. Annars eiga allar alþingisins ráðagjörðir að framfara á Íslenzku túngumáli, á hverju máli þingbækurnar einnig ritast eiga. Líka skulu öll álitsskjöl til Vor semjast á íslenzku máli, þó svo, að þeim fylgi dönsk útleggíng, samþykkt af alþingismönnum og fullgilt af þeirra forseta. Sömuleiðis á ein af alþingisins forseta og skrifurum fullgilt dönsk útleggíng [af þingbókunum] að sendast til Vors danska Cancellíis.“

4.4 *Birting laga á íslensku sem gilda áttu á Íslandi*

Birting laga á Íslandi á einveldistímanum hafði lengi verið í óreiðu. Þannig höfðu miklir lagabálkar verið leiddir í lög án þess að vera þýddir á íslensku og hvað þá birtir á Íslandi. Má þar nefna dómsskapar-reglur Norsku laga Kristjáns V. með konungsbréfi 2. maí 1732⁵¹ og refsirétt Dönsku laga Kristjáns V. með tilskipun 24. janúar 1838.⁵²

⁴⁸ Kristmundur Bjarnason: *Amtmaðurinn á einbúasetrinu*, bls. 295-298.

⁴⁹ Sjá nánar *Fréttir frá Fulltrúaþingi í Hróarskeldu 1842, viðvikjandi málefnum Íslendinga*, bls. 76 og Einar Arnórsson: *Réttarsaga Alþingis*, bls. 435-436.

⁵⁰ „Forordning ang. Indretningen af Althinget I Island.“ 8. mars 1843. *Lovs. f. Isl. XIII.*, bls. 482.

⁵¹ „Reskript til Stiftbefalingsmand Henrik Ocksen ang. Den nye islandske Lovs Udarbeidelse m.m.“ 2. maí 1732. *Lovs. f. Isl. II.*, bls. 137.

⁵² „Forordning ang. Criminalvæsenet paa Island“ 24. janúar 1838. *Lovs. f. Isl. XI.*, bls. 149.

Árið 1831 var komið á þeirri verklagsreglu að Finni Magnússyni prófessor var falin þýðing danska lagatextans á íslensku sem á Íslandi átti að gilda. Þar sem Finnur var ekki lögfræðingur og hafði því m.a. ekki tök á hugtakafraeði lögfræðinnar þóttu þýðingar hans oft hörmulegar.⁵³

Þau vatnaskil urðu með dómi landsyfirréttar 22. maí 1842 að ekki var talið heimilt að beita lagaboði, sem íþyngdi hinum ákærða, nema að það hefði áður verið birt á Íslandi á íslensku.⁵⁴ Dómurinn var staðfestur í Hæstarétti Danmerkur 9. desember 1842.⁵⁵

Frá árinu 1847 hófst barátta á Alþingi um að (1) samþykkt lög yrðu ávallt birt á Íslandi á íslensku (2) með eða án dansks texta og að (3) ráðherra og konungur skyldu undirrita hinn íslenska texta laganna ýmist einan sér eða ásamt danska textanum. Þessu var andmælt af stiftamtmanni og stjórnarskrifstofunum í Kaupmannahöfn og á það bent að svo lítil og fámennur ríkisluti eins og Ísland væri yrði að setta sig við það að lög handa honum væru gefin út á sama máli og lög ríkisins almennt. Auk þess kynnu hvorki konungur né ráðherrar hans íslensku og því væri ógerlegt að heimta af þeim að þeir settu nöfn sín undir texta sem þeir skildu ekki.⁵⁶ Konungur synjaði nokkrum sinnum tillögum Alþingis sem allar lutu á einn eða annan veg að framangreindum þáttum. Athygli vekur að Danir komu aldrei með gagn-tillögur á þessum tíma sem þeir voru tilbúnir að samþykkja. Var þó brýn þörf á því að koma birtingu laga í betra horf í ljósi fyrrnefnds dóms landsyfirréttar, sem staðfestur var af Hæstarétti Danmerkur.

Með úrskurði konungs 22. mars 1855⁵⁷ var það skref þó tekið að forstjóri íslensku stjórnardeildarinnar var löggiltur til að staðfesta þýðingu laga á íslensku. Ekki var mikil ánægja með þessa lausn þar sem hinn danski texti laganna var eftir sem áður einn skuldbindandi en íslenski textinn einungis þýðing sem hlaut að víkja ef hann greindi á við danska textann.⁵⁸

Það var ekki fyrr en með konungsúrskurði 27. maí 1859⁵⁹ að fallist var á að íslensk lög skyldu gefin út á íslensku og dönsku. Svar konungs til Íslendinga var svohljóðandi:

⁵³ Einar Arnórsson: *Alþingi og frelsisbaráttan 1845-1874*, bls. 12.

⁵⁴ *Lýrd. 1842, V. bindi*, bls. 272.

⁵⁵ *Lýrd. 1842, V. bindi*, bls. 469.

⁵⁶ Einar Arnórsson: *Alþingi og frelsisbaráttan 1845-1874*, bls. 13.

⁵⁷ „Kongelig Resolution ang. Althingets Andragende om, at Lovene for Island stadfæstes ved Kongens Underskrift.“ 22 mars 1855. *Lovs. f. Isl. XVI.*, bls. 52.

⁵⁸ Einar Arnórsson: *Alþingi og frelsisbaráttan 1845-1874*, bls. 16.

⁵⁹ „Kongelig Bekjendtgjørelse til Althinget, ang. Resultaterne af dets Forhandlinger i Sessionen 1857.“ 27. maí 1859. *Lovs. f. Isl. XVII.*, bls. 568.

„II. Um þegnlegar bænaskrár Vors trúa Alþingis birtum Vér þinginu allramildilegast á þessa leið:

1) Eptir þegnlegri bænaskrá Alþingis höfum Vér allramildi-legast veitt, að hinn íslenski texti laga þeirra, sem hér eptir koma út fyrir Ísland, verði, á sama hátt og hinn danski texti, undirskrifaður af konungi og hlutaðeigandi ráðgjafa.“

Þannig tók það Íslendinga tólf ára baráttu að ná sömu tilhögun og gilt hafði frá árinu 1807 í Slésvík.⁶⁰ Þetta fyrirkomulag hélst þar til sett voru lög nr. 12/1891 um að íslensk lög verði eftirleiðis aðeins gefin út á íslensku.⁶¹

5. Deilur Gríms amtmanns og Hoppe stiftamtmanns

5.1 Inngangur

Skömmu eftir 1842 þegar Grímur Johnsson hafði öðru sinni verið skipaður amtmáður á Íslandi mótaði hann sér þá verklagsreglu í stjórn-sýslu sinni að nota íslensku í bréfaskiptum bæði við borgara svo og önnur stjórnvöld á Íslandi. Dönsku notaði hann hins vegar í bréfa-skriptum við dönsk stjórnvöld og um þau málefni sem fyrirsjáanlegt var að yrðu send hinum dönsku stjórnardeildum í Kaupmannahöfn.

Framangreind verklagsregla Gríms átti eftir að draga dilk á eftir sér því Thorkild Abraham Hoppe stiftamtmaður fyrrtist við þegar hann fékk embættisbréf á íslensku frá Grími árið 1845. Þótt almennt þætti lítið að Hoppe kveða var hann þó vellátinn þar sem hann var almennt talinn hið mesta góðmenni.⁶² Líklegasta ástæða þess að Hoppe hafi fundist að sér vegið var að Grímur hafði snúist á sveif með Balthazar Christensen og gert breytingar á tillögum embættismannanefndarinnar á stéttþinginu 1842, sem Hoppe fór fyrir sem formaður, um að ein-vörðungu mætti mæla á íslenskri tungu á Alþingi. Sama ár hafði lands-yfirréttur komist að þeirri niðurstöðu að refsilögum yrði ekki beitt á íþyngjandi hátt fyrir sakborning nema að þau hefðu áður verið birt á Íslandi á íslensku. Loks hafði Kristján VIII. Danakonungur, eins og áður segir, gefið út opið bréf frá 8. apríl 1844 um að umsækjendur um embætti á Íslandi yrðu að geta lagt fram vottorð um kunnáttu sína í ís-lensku. Þessi almennu hæfisskilyrði um íslenskukunnáttu voru ekki í gildi þegar Hoppe var skipaður stiftamtmaður. Þótt Hoppe væri dóttursonur Þorkels Fjeldsted, stiftamtmanns í Þrándheimi, og sonur séra Jóns Sigurðssonar á Felli í Sléttuhlíð, er ólíklegt að hann hafi verið

⁶⁰ H. V. Gregersen: *Danmarks historie. Slesvig og Holsten før 1830*, bls. 452.

⁶¹ Einar Arnórsson: *Alþingi og frelsisbaráttan 1845-1874*, bls. 18.

⁶² Jón Helgason: *Íslendingar í Danmörku fyr og síðar*, bls. 31.

læs, hvað þá sendibréfsfær, á íslensku, enda hafði hann ekki dvalist á Íslandi nema í 5 ár þegar atvik máls þessa urðu.⁶³ Ef allir íslenskir embættismenn hefðu tekið upp á því að rita stiftamtmani öll embættisbréf sín á íslensku er ljóst að embættisfærslan hefði orðið honum afar erfið. Auk þess hlaut það að verða almennt erfitt fyrir sérhvern Dana, sem ekki talaði íslensku, að gegna embætti stiftamtmanns til framtíðar ef skipa átti málum á þennan veg. Í því sambandi er rétt að minna á að ríks vilja hafði löngum gætt hjá stjórnardeildum konungs til að danskur en ekki íslenskur maður gegndi æðsta stjórnsýsluembættinu á Íslandi.⁶⁴ Ekki leikur vafi á að íhaldssömum Dönnum hafi þótt brýn ástæða til að spyrna við þessari þróun. Um þetta var Hoppe vel kunnugt þar sem hann hafði starfað lengi í rentukammerinu áður en hann var skipaður stiftamtmaður á Íslandi.

Hinn 4. ágúst 1845 ritaði Hoppe Grími bréf þar sem hann fór fram á það að bréfaskipti þeirra færu fram á dönsku venju samkvæmt en ekki íslensku.⁶⁵ Grímur svaraði Hoppe strax um hæl á íslensku með bréfi 15. ágúst 1845 og benti stiftamtmani á að honum væri ekki kunnugt um neitt lagaboð sem mælti svo fyrir að bréfaskipti skyldu fara fram á danskri tungu, nema í þeim bréfaskiptum þar sem fyrirsjáanlegt kynni að vera að leggja þyrfti fyrir stjórnina eða komin væru frá henni og þyrfti ekki að tilkynnast almenningi.⁶⁶

Svo fór að Hoppe skrifaði kansallínu bréf hinn 26. september 1845 og lýsti þeirri skoðun sinni að réttast væri að bréfaskipti á milli amtmanna innbyrðis svo og við stiftamtmannt færu ávallt fram á dönsku. Gerði hann þá kröfu að Grími amtmanni yrði gert *skyldt* að rita embættisbréf sín til stiftamtmanns *á dönsku*.⁶⁷ Með þessu bréfi var sett af stað ein skæðasta sókn kansallísins gegn stöðu íslenskrar tungu í frelsisbaráttu Íslendinga.

⁶³ Jón Helgason: *Íslendingar í Danmörku fyr og síðar*, bls. 31.

⁶⁴ Þetta viðhorf kemur t.d. fram í bréfi kansallísins til rentukammersins, dags. 28. maí 1846, sem rakið er í kafla 6.

⁶⁵ ÞÍ. Íslenska stjórnardeildin. X28, Islands Journal 10. Mál nr. 1617. Örk 2. Afrit af bréfi Thorkil A. Hoppe stiftamtmanns til Gríms Jónssonar amtmanns í Norður- og austuramti, dags. 4. ágúst 1845. Liggur í máli með bænarskrá Alþingis til konungs frá 1863, sem Þórður Jónason konungfulltrúi á Alþingi ritar 15. september 1863.

⁶⁶ ÞÍ. Íslenska stjórnardeildin. X28, Islands Journal 10. Mál nr. 1617. Örk 2. Bréf Gríms Jónssonar amtmanns í Norður- og austuramti (á íslensku) til Thorkil A. Hoppe stiftamtmanns, dags. 15. ágúst 1845. Liggur í máli með bænarskrá Alþingis til konungs frá 1863, sem Þórður Jónason konungfulltrúi á Alþingi ritar 15. september 1863.

⁶⁷ ÞÍ. Íslenska stjórnardeildin. X28, Islands Journal 10. Mál nr. 1617. Örk 2. Bréf Thorkil A. Hoppe stiftamtmanns til hins konunglega danska kansallís, dags. 26. september 1845. Liggur í máli með bænarskrá Alþingis til konungs frá 1863, sem Þórður Jónason konungfulltrúi á Alþingi ritar 15. september 1863.

5.2 Viðhorf kansallísins og rentukammersins til málsins

Kanselliíð ritaði rentukammerinu bréf 6. nóvember 1845⁶⁸ þar sem tekið var undir kröfu Hoppe stiftamtmanns um að amtmanninum í norður- og austuramti yrði gert að skrifa stiftamtmanni á dönsku. Kanselliíð lýsti sig sammála stiftamtmanni um að bréfskipti á milli amtmanna á Íslandi ættu að fara fram á dönsku til þess að komast hjá töfum og vandkvæðum sem fylgdu þýðingum en í því sambandi væri ekki alltaf ljóst frá upphafi hvaða mál yrðu send til stjórnardeildanna í Kaupmannahöfn til ákvörðunar. Var þess því óskað að amtmanninum yrði fyrirskipað að haga bréfaskiptum sínum í samræmi við framangreind sjónarmið féllist rentukammerið á þau.

Hefði rentukammerið fallist á þessi sjónarmið kansallísins hefði íslenskri tungu verið verulega ógnað. Eins og Bjarni Thorarensen hafði vakið athygli Gríms á í bréfi 1831 var hætta á að íslensku yrði útrýmt ef allar embættisbækur væru færðar á dönsku en hægðarleikur væri að spilla málinu. Það vildi Íslendingum til happs að í rentukammerinu voru mun frjálsslyndari embættismenn en í kanselliínu, auk þess sem Brynjólfur Pétursson fulltrúi starfaði þar eins og áður segir m.a. að mál-efnum Íslands. Í kanselliínu réðu hins vegar afar íhaldssamir embættismenn á þessum tíma, sem voru aðalvarðmenn einveldisins og vildu engu breyta sem gat sett það í minnstu hættu. Til þess er tekið að P.C. von Stemmann kanslara (1764-1855), hafi verið kærust vígorð dönsku einvaldskonunganna: „Vi alene vide“.⁶⁹ Hinn íhaldssami J.P. Mynster biskup yfir Sjálandsstifti (1775-1854) var í flokki þessara íhaldssömu embættismanna og talaði um þá sem „Vi Frederik 6.s mænd“.⁷⁰ Í kanselliínu sat einnig hinn íhaldssami Anders Sandøe Ørsted (1778-1860), sem var einn af bestu lagamönnum Dana á sínum tíma og var Íslendingum iðulega óþægur ljár í þúfu í þjóðfrelsisbaráttu þeirra.

Áður en framangreindu bréfi kansallísins var svarað tók konungur ákvörðun um hvaða umsækjendur fengju amtmannsembættið og stiftamtmansembættið í Álaborg, en um þessi embætti hafði Hoppe sótt. Þegar í ljós kom að Hoppe fékk hvorugt embættið var honum boðið með konungsúrskurði 17. janúar 1846⁷¹ að velja á milli þess að

⁶⁸ „Cancelli-Skrivelse til Rentekammeret, ang. Anvendelsen af det danske Sprog i Amtmændenes Correspondence.“ 6. nóvember 1845. *Lovs. f. Isl. XIII*, bls. 22.

⁶⁹ Kristmundur Bjarnason: *Amtmaðurinn á einbúasetrinu*, bls. 106, 177 og 295.

⁷⁰ Claus Bjørn: *Fra reaktion til grundlov 1800-1850*, bls. 246.

⁷¹ „Kongelig Resolution ang. Forhold med Hensyn til Stiftamtmands-Embedet og Sønder-Amtet.“ 17. janúar 1846. *Lovs. F. Isl. XIII.*, bls. 357.

hætta í embætti sínu á Íslandi og þiggja biðlaun þar til honum byðist annað embætti í Danmörku eða gegna stiftamtmannsembættinu á Íslandi fram á haustið 1847 og fá launauppbót sem tæki mið af launum stiftamtanna í Danmörku. Í lok úrskurðarins var kunnbert að við því væri að búast að stiftamtmannsembættið á Íslandi yrði laust til umsóknar haustið 1847. Síðan var áréttað að þeir sem hefðu áhuga á embættinu yrðu áður að hafa náð tókum á íslenskri tungu sem, samkvæmt opnu bréfi frá 8. apríl 1844, væri skilyrði fyrir því að geta öðlast skipun í embættið. Undir bréfið ritar Brynjólfur Pétursson.

Þetta bréf rentukammersins hlýtur að hafa komið sem köld gusa framan í stiftamtmann Hoppe og yfirstjórn kansallísins, enda verður að ætla að opna bréfið frá 8. apríl 1844, sem vísað var til í bréfinu, hafi verið eitur í þeirra beinum.

Rentukammerið svaraði loks kansallínu með bréfi 21. mars 1846⁷² þar sem það tók ekki undir sjónarmið kansallísins. Af þessu tilefni tók rentukammerið fram að Íslendingar væru þjóð með sína eigin tungu, sínar eigin bókmenntir og sínar eigin stofnanir, þar sem íslenska væri notuð hjá dómstólum, skólum og kirkju og að meginstefnu í viðskiptum, og að íbúar notuðu þetta tungumál bæði sem ritmál og talmál, fyrir utan þær fáu dönsku fjölskyldur sem þar væru búsettar. Af þessum sökum taldi rentukammerið að það væri hið eðlilegasta og í samræmi við lögjöfnun frá 16. gr. tilskipunar frá 11. júlí 1800 um landsyfirrétt og 43. gr. tilskipunar frá 8. mars 1843 um stofnun Alþingis, að bréfaskipti um embættiserindi á milli amtmanna, svo og annarra embættismanna landsins, færu fram á íslensku svo fremi sem það væri mögulegt. Frá þessari reglu yrði hins vegar að gera þá undantekningu að bréf og skjöl, sem frá upphafi væri fyrirsjáanlegt að yrðu send til stjórnardeildanna í Kaupmannahöfn, bæri að rita á dönsku. Rentukammerið taldi hins vegar ekki hægt að leggja mikið upp úr þeirri mótbaru sem Hoppe setti fram gegn notkun framangreindrar reglu, þ.e. töfum og vandkvæðum sem fylgdu þýðingum frá íslensku á dönsku. Myndi gagnstæð regla leiða af sér ennþá meiri vandkvæði þar sem fleiri skjöl, sem annað hvort ætti að tilkynna almenningi eða leggja fram í dómi o.fl., yrði þá að þýða af dönsku á íslensku.

Að framansögðu athuguðu taldi rentukammerið ekki nægilega ástæðu til þess að veita Grími Johnsson fyrirskipun varðandi bréfaskipti hans við Hoppe þar sem Grímur Johnsson fylgdi þeirri reglu að öll skjöl sem væri fyrirsjáanlegt að yrðu send til stjórnardeildanna í

⁷² „Rentekammer-Skrivelse til det kongl. Danske Cancelli, ang. Sproget i den officielle Brevvexling mellem Amterne i Island.“ 21. mars 1846. *Lovs. f. Isl. XIII.*, bls. 378-379.

Kaupmannahöfn væru rituð á dönsku. Slík bréfaskipti yrðu heldur ekki Hoppe til persónulegra óþæginda eða eftirmanni hans í ljósi hins konunglega opna bréfs frá 8. apríl 1844 og konungsúrskurðar frá 17. janúar 1846.

Hinn 21. apríl 1846 skrifaði Grímur Thomsen móðurbróður sínum Grími Johnsen amtmanni bréf og sagðist vita með nokkurri vissu að Grímur yrði ofan á í viðskiptunum við Hoppe um íslensku bréfin. Hann bætti því við að lagsmaður hans, Brynjólfur Pétursson, sem hann hafði búið með þann vetur, hefði ekki spillt því.⁷³

Hinn 28. maí 1846 ritaði kansallíið rentukammerinu bréf um málið.⁷⁴ Þar er nánast öllu tjaldað til sem telja mátti til mögulegra aðgerða í þágu þjóðfrelsisbaráttu Íslendinga. Þar kemur fram að kansallíið haldi fast við sjónarmið sín sem áður hafi verið sett fram í málinu. Bent er á að hingað til hafi það verið algengt að bréfaskipti milli amtmanna, svo og við biskupinn eða landsyfirrét hafi farið fram á dönsku. Þá hafi bréfaskipti milli amtmanna og sýslumanna venjulega farið fram á dönsku. Hið gagnstæða hafi hins vegar átt við um bréfaskipti milli presta svo og bréfaskipti þeirra við aðra embættismenn. Hins vegar hafi bréfum og yfirlýsingum þeirra á íslensku fylgt dönsk þýðing þegar mál hafi verið send til stjórnardeildanna í Kaupmannahöfn. Þetta sé mjög eðlilegt þar sem prestar hafi að stærstum hluta fengið menntun sína á Íslandi og kunni því að skorta kunnáttu til að skrifa dönsku. Á hinn bóginn hafi aðrir embættismenn, sem lokið hafi námi við Kaupmannahafnarháskóla, dönsku fullkomlega á valdi sínu. Hingað til hafi það ekki verið talið afneitun á þjóðerniskennd eða föðurlandsást að embættismenn í bréfaskiptum sínum noti þá tungu sem æðsta stjórnin notar í samskiptum sínum við Íslendinga og embættismenn nota í samskiptum sínum við stjórnina. Þeim finnst það bæði eðlilegast og hentugast í bréfaskiptum sínum innbyrðis að nota þá tungu, þar sem hægt er að leggja bréfaskiptin fram milliliðalaust og án þýðinga fyrir stjórnina, en á þeirri tungu séu jafnan þau lög og stjórnvaldsfyrirmæli sem málið varði. Það sé því nýjung sem Grímur Johnsson hafi tekið upp á og ekkert gagn geri heldur valdi óþægindum á einn eða annan veg.

Án nokkurs vafa eigi þetta sinn uppruna í þeirri sjúklegu tilhneigingu til aðgreiningar á þjóðerni, sem hin síðari ár hafi náð yfirhöndinni í vissum hlutum Evrópu og sýnt sig að hið íslenska Alþingi

⁷³ „Sonur gullsmiðsins á Bessastöðum. Bréf til Gríms Thomsen og varðandi hann 1838-1858“, bls. 107.

⁷⁴ „Cancelli-Skrivelse til det kgl. Rentekammer, angaaende Embeds-Correspondancen mellem Amtmændene i Island.“ 26. maí 1846. *Lovs. f. Isl. XIII.*, bls. 426-431.

aðhyllist. Hjá þessari nýju stofnun hafi íbúarnir nú fengið möguleika á að þróa og halda í það sérstæða í rétti sínum, um leið og hans konunglega hátign hafi reynt með öðrum ráðstöfunum að koma í veg fyrir þau óþægindi, sem hlotist geti af, þegar í embættum landsins séu skipaðir menn sem ekki tali dönsku, með því að setja þá verklagsreglu 1831 að íslensk lög séu þýdd úr hinni dönsku frumgerð yfir á íslensku.

Kansellíð hélt því enn fremur fram að í þessa viðurkenningu, sem þannig væri sýnd tungu Íslendinga, hefðu margir sótt sér stuðning fyrir þeim boðskap að Íslendingar ættu að verða alveg sérstök þjóð, með réttarskipun óháðri þeirri dönsku og sérstakri stjórnarskrá. Þessi tilhneiging sé andstæð eðli hlutanna og geti ekki orðið til annars en tjóns fyrir framþróun Íslands, því svo fámenn og einangruð þjóð í hafi úti hafi ekki afl ein og sér til að mennta sig.

Á það er bent af kansellíinu að hin íslenska þjóð hafi um nokkurra alda skeið verið tengd hinni dönsku, sem sé ekki aðeins í upphafi skyld henni, heldur hafi sýnt henni ákveðna velvild og hafi metið mikils tungu hennar, sögu og bókmenntir, og einnig með sameiginlegri stjórn, að hluta til með vísindalegum stofnunum, þar sem Íslendingar hafi hlotið menntun sem hafi haft mikil áhrif á félagsleg og lagaleg málefni sem séu því í betra ástandi en þau væru ella í.

Þá áréttar kansellíið að Ísland hafi almennt haldið sínum gömlu lögum. Þeim hafi þó víða verið breytt, beint og óbeint, með mörgum síðari tilskipunum og dómafordæmum, þannig að það sé hlutfallslega lítill hluti þeirra sem enn hafi gildi. Um hann ríki þó um margt réttaróvissa þar sem þessi gömlu lög henti oft illa aðstæðum og því oft úr vöndu að ráða við beitingu þeirra. Af þeim sökum hafi fjöldi danskra tilskipana verið tekin upp í íslenskan rétt og umdeild ákvæði hins gamla réttar verið felld úr gildi.

Þá benti kansellíið á að í seinni tíð hafi hins vegar gætt tilhneigingar til þess að gera hinn íslenska rétt óháðan þeim danska. Þannig hafi meira að segja verið gerð tillaga um sérstaka lagakennslu á Íslandi. Á sama hátt hafi Alþingi hafnað frumvarpi um hefð þótt þar hafi verið um mikla réttarbót að ræða frá hinum gildandi og umdeildu reglum landsins. Þá hafi gætt tilhneigingar hjá íslenskum dómstólum til að beita norskum lögum í vafatilvikum í stað danskra.

Að mati kansellisins var þannig um að ræða viðleitni til aðskilnaðar sem leitt hefði til hinnar umdeildu nýjungar hjá Grími Johnson. Ef fallist yrði á þessa nýjung myndi það verða erfiðara fyrir danskan mann að gegna stiftamtmansembættinu, enda þótt það væri af mörgum ástæðum ráðlegast að það væri í höndum Dana.

Það væri þannig ekki ósennilegt að mati kanssellísins að ef fallist væri á þessa nýjung yrðu brátt öll bréfaskipti á landinu, sem hingað til hefðu farið fram á dönsku, á íslensku. Þannig yrði litið á það sem sönnun um takmarkaða föðurlandsást að nota ekki íslensku. Slíkt myndi án efa leiða til þess að tilfinning Íslendinga og sérstaklega afstaða íslenskra embættismanna til Danmerkur myndi sljóvgast og að dönsk tunga, sem þeir fengju ekki lengur að skrifa, yrði þeim meira og meira framandi og að tilhneigingin til aðskilnaðar myndi fá aukinn styrk.

Kansellíið taldi það því mikilvægt að þessari tilraun til breytinga yrði vísað til baka með þeim hætti að Grími Johnson yrði tilkynnt að ekki þætti ástæða til að hætta með dönsk bréfaskipti milli embættismanna, ef hann væri mæltur á danska tungu, því á meðan að notkun dönsku væri í slíkum tilvikum hvorki óviðeigandi né gæti haft í för með sér vandkvæði, þá myndu frávík frá fyrri framkvæmd oft vera til óhagræðis, þegar þyrfti að senda bréfaskiptin til stjórnardeildanna í Kaupmannahöfn með þýðingu. Undir þetta bréf rita Stemann, Örsted, M. Laursen, Bensen og L.J. Worm.

Með framangreindu bréfi setti kansellíið málið í nýjan farveg og bar fyrir sig að hinar íslensku bréfaskriftir Gríms amtmanns væru í reynd aðeins ein birtingarmynd þjóðernisbaráttu embættismanna sem kveða þyrfti niður. Eftir á að hyggja verður ekki betur séð en að kansellíið hafi um margt haft rétt fyrir sér. Viðhald hins íslenska réttarkerfis, Laga-skólamálið og tunga íslenskrar stjórnsýslu voru þá þegar orðin nokkur af meginbaráttumálum Íslendinga fyrir þjóðfrelsi sínu.

Sá sem samdi fyrsta uppkast að tillögu rentukammersins til konungs um úrskurð í málinu gerði aðeins ráð fyrir því að framangreind bréfaskipti yrðu rakin og lagt fyrir konung að úrskurða í málinu. Síðar voru gerðar viðbætur á tillögu rentukammersins, sem nú verður vikið að, en viðbæturnar eru ritaðar með tveimur ólíkum rithöndum.

Í tillögu rentukammersins til konungs 29. júlí 1846⁷⁵ er tekið fram að það hefði ekki verið ætlun rentukammersins að leyfa notkun íslenskrar tungu í bréfaskiptum embættismanna á Íslandi í meira mæli en við meðferð mála sem embættismenn á Íslandi réðu sjálfir til lykta og ekki kæmu því til meðferðar í stjórnardeildunum í Kaupmannahöfn, en slík verklagsregla væri í bestu samræmi við konunglegan úrskurð frá 17. janúar 1846. Þá lét rentukammerið í ljós þá skoðun að það teldi ekki að í

⁷⁵ „Kongelig Resolution ang. Anvendelse af det islandske Sprog i Amtmændenes Embedsbreve.“ 29. júlí 1846. *Lovs. f. Isl. XIII.*, bls. 476-477.

Þessu fælist einhver aðskilnaðarleg eða pólitísk hvatning og af þeim sökum væri ekki þörf á að fara yfir athugasemdir kansallísins í þá veru.

Að mati rentukammersins lyti kjarni málsins einfaldlega að ólíkum skoðunum tveggja íslenskra embættismanna og svarið ætti því ekki að vera efnislega viðtækara. Að öllu framansögðu athuguðu taldi rentukammerið ekki réttmætt að veita Grími Johnsson þau tilmæli sem kansallíið legði til. Þvert á móti teldi rentukammerið réttast að aðeins Hoppe yrði veitt svar, en Grímur Johnsson hefði ekki látið málið til sín taka. Tillaga kansallísins aftur á móti fæli í sér að málinu væri veitt vægi, sem það hvorki hefði né verðskuldaði. Í ljósi ágreinings stjórnardeildanna taldi rentukammerið sér skylt að leggja málið undir úrskurð konungs.

5.3 *Úrskurður Kristjáns VIII. Danakonungs frá 29. júlí 1846*

Hinn 29. júlí 1846 kvað Kristján VIII. Danakonungur upp úrskurð í málinu í samræmi við tillögu rentukammersins og hljóðar hann svo á íslensku í þýðingu höfundar:

Vér föllumst allranáðarsamlegast á að rentukammer vort tilkynni kammerherra stiftamtmani Hoppe, að ekki sé talin nægjanleg ástæða til að banna etatsráði amtmani Johnsson að nota íslenska tungu í bréfastiptum við aðra embættismenn á Íslandi, svo fremi sem að málin eiga ekki að koma til meðferðar í kollegíunum.

— Kaupmannahöfn, 29. júlí 1846.

Það vildi Íslendingum til happs í þessu máli að á árunum 1842 fram á mitt ár 1846 tók Kristján VIII. hvað mest tillit til sjónarmiða sem ráðgjafar hans í málefnum Slésvíkur og Holsteins settu fram⁷⁶ en af því leiddi að áhrif (danska) kansallísins urðu þá að sama skapi mun minni. Þetta er það tímabil þegar Kristján VIII. reyndi að halda danska konungsríkinu saman með því að „friða“ þýskumælandi Dani í Slésvík og Holstein með því að koma til móts við óskir þeirra um að mega nota þýsku í skiptum sínum við hið opinbera. Það er í þessu sögulega samhengi sem Kristján VIII. gefur út hið opna bréf frá 8. mars 1844 um að sérhver sem vilji fá embætti á Íslandi skuli vera svo vel að sér í íslenskri tungu að hann að minnsta kosti skilji mál manna og geti svo vel mælt á íslenska tungu að alþýða geti skilið mál hans. Þetta opna bréf var ekki gefið út vegna bænaskjals Íslendinga. Það var sjálfsgagt að frumkvæði konungs eða æðstu ráðgjafa hans sem það var gert. Ætla má því að það hafi ekki verið mikið mál fyrir Brynjólf Pétursson að telja ráðgjafa

⁷⁶ Danmarks Konger, sjá <http://www.danmarkskonger.dk/konge48.htm>

konungs á að taka upp tilvitnun, um hið opna bréf frá 8. mars 1844 sem gilda myndi um eftirmann Hoppe, í konungsúrskurðinn frá 27. janúar 1846 um biðlaun eða launauppbót fyrir Hoppe. Eins og rentukammerið benti á í tillögum sínum til konungs var tillaga þess að lausn í deilum Gríms og Hoppe í góðu samræmi við framangreindan konungsúrskurð og hið opna bréf. Ekki hefur síðan heldur spillt fyrir niðurstöðu málsins vinfengi Gríms við Kristján VIII. en hann hafði m.a. verið í sveit krón-prinsins allan sinn 11 ára hermannsferil.

Það sýnir hve mikil ólga var í pólitíkinni í Danmörku og Evrópu á þessum tíma að það er í raun ómögulegt að segja til um hver úrslit málsins hefðu orðið hefði það komið til úrskurðar nokkrum mánuðum síðar en þá hafði Kristján VIII. breytt um stefnu gagnvart Slésvík og Holstein og kansellíð náð aftur áhrifum sínum. Upphaf breytingarinnar má rekja til hins opna bréfs Kristjáns VIII. frá 8. júlí 1846 þar sem tilkynnt var að Slésvík væri hluti af Danmörku í því skyni að tryggja að danskar reglur um konungserfðir giltu þar.⁷⁷

Hefði tillaga kansellísins náð fram að ganga hefði það í reynd leitt til þess að danska hefði orðið tunga íslenskrar stjórnýslu á þeim tíma. Það hefði án efa orðið mjög skaðlegt fyrir íslenska tungu. Sú niðurstaða hefði væntanlega leitt til þess að þjóðfrelsisbarátta Íslendinga hefði orðið öll mun átakameiri, enda verður að ætla að Íslendingar hefðu risið harkalega upp gegn slíkum konungsúrskurði. Þessi lítt þekkti úrskurður Kristjáns VIII. Danakonungs hafði því töluvert að segja um það inn á hvaða brautir þjóðfrelsisbarátta Íslendinga fór.

Máli þessu lauk formlega með því að Brynjólfur Pétursson fulltrúi í rentukammerinu ritaði Hoppe bréf 22. ágúst 1846 og gerði honum grein fyrir úrskurði konungs.⁷⁸

6. Barátta Íslendinga fyrir íslenskri tungu í kjölfar úrskurðar Kristjáns VIII. Danakonungs frá 29. júlí 1846

Margir embættismenn á Íslandi héldu áfram að senda borgurum landsins bréf á dönsku. Þetta virðist hafa skapað sífellt meiri óánægju hjá landsmönnum og fór svo árið 1849 að fjórar bænaskrár voru sendar Alþingi. Allar lutu þær að því að bréfaskipti stjórnvalda á Íslandi við borgara landsins ættu að fara fram á íslensku. Bænaskráin frá Borgfirðingum gekk þó lengra þar sem lagt var til að notkun dönsku yrði

⁷⁷ ADB:Christian VIII. https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Christian_VIII.

⁷⁸ „Rentekammer-Skrivelse til Stiftamtmanden over Island, kammerherre Hoppe, ang. Amtmændenes brevvevling paa Island.“ 22. ágúst 1846. *Lovs. f. Isl. XIII.*, bls. 478-479.

aflögð í öllum bréfaskiptum sem áhræðu íslensk málefni, bæði „hér á landi sem erlendis“.⁷⁹ Málið var tekið til umræðu á Alþingi og kom þar fram í máli Matthias Hans Rosenørn stiftamtmanns að hann teldi rétt að bréfaskipti milli embættismanna innanlands og almennings færu fram á íslensku. Hið sama ætti við um bréfaskipti embættismanna innanlands sem ekki ættu að koma til umfjöllunar í ráðuneytunum í Kaupmannahöfn.⁸⁰

Árið 1849 samþykkti Alþingi af þessu tilefni bænaskrá til konungs sem hljóðaði svo: „Vill þingið, að einungis íslensk tunga sé héðan af við höfð í öllum embættisgerðum og embættisbréfum á Íslandi.“⁸¹ Hinn 23. maí 1853 lýsti Friðrik VII. Danakonungur því yfir í auglýsingu til Alþingis að ekki hefði þótt ástæða til að gera neina „nýbreytingu“ um notkun íslenskrar tungu í embættisstörfum eða embættisbréfum á Íslandi í tilefni af bænaskránni.⁸²

Að því kom að sú spá kansallísins, sem fram kom í bréfi þess 28. maí 1846, virðist hafa verið farin að rætast, um að litid yrði á það sem sönnun um takmarkaða föðurlandsást að nota ekki íslensku í embættisfærslu á Íslandi. Í öllu falli fóru embættismenn á Íslandi að nota í meira mæli íslensku í embættisfærslu sinni. Af þessu tilefni sá innanríkisráðherra Danmerkur sérstaka ástæðu til að rita stiftamtanni Trampe greifa bréf 14. júlí 1854⁸³ þar sem hann kvartar yfir því að það hafi borið við að umsóknir hafi borist frá Íslandi ritaðar á íslenska tungu og einnig álitgerðir embættismanna sem þó kunni dönsku mjög vel. Var þetta talið valda óþægindum og töfum þar sem skjölin yrði þá að þýða á dönsku. Ráðherra taldi þó að ekki yrði heimtað að menn, sem ekki kynnu dönsku, sendu umsóknir sínar á því máli og ekki væri heldur neitt á móti því að embættismenn á Íslandi ættu í bréfaskiptum á íslensku, ef mál þyrftu ekki að sæta afgreiðslu ráðuneyta í Danmörku. Innanríkisráðherra gaf stiftamtanni þau fyrirmæli að brýna fyrir embættismönnum á Íslandi að skrifa á dönsku um þau mál sem fara skyldu eða líkleg væru til að verða send til afgreiðslu í ráðuneytum konungs.

⁷⁹ Einar Arnórsson: *Alþingi og frelsisbaráttan 1845-1874*, bls. 19.

⁸⁰ Einar Arnórsson: *Alþingi og frelsisbaráttan 1845-1874*, bls. 19.

⁸¹ Alþt. 1849, bls. 576-578.

⁸² „Kongelig Bekjæntgørelse til Althinget, ang. Resultaterne af Thingets Session 1849.“ 23. maí 1853. *Lovs. f. Isl. XV.*, bls. 431.

⁸³ „Indenrigsministeriets Skrivelse til Stiftamtmanden over Island, ang. Brugen af det Danske Sprog i embedsager som kunde blive sendte til Ministerierne.“ 14. júlí 1854. *Lovs. f. Isl. XV.*, bls. 680-681.

Samsvarandi tilkynning var send stiftsýfirvöldum með bréfi kirkjumálaráðherra 19. ágúst 1854.⁸⁴

Enn samþykkti Alþingi bænaskrá til konungs 1863 og hljóðar hún svo: „Að héðan af sé íslensk tunga við höfð ekki að eins á embættisbréfum á Íslandi, heldur einnig á öllum embættisbréfum, sem fara á milli íslenskra embættismanna og stjórnarinnar.“⁸⁵

Áður en til þess kom að bænaskrá þessari væri svarað hafði prússneski og austurríski herinn tekið allt Jótland og því yfirvofandi að Danakonungur myndi a.m.k. missa Slésvík, Holstein og Lauenborg sem voru þýskumælandi hertogadæmi. Framtíð Íslands í konungsríkinu árið 1864 var þá einnig óviss þar sem Danir buðu Ísland og vestur-índísku eyjarnar í skiptum ef þeir fengju aftur þann hluta Slésvíkur sem væri dönskumælandi.⁸⁶ Það voru því allt aðrir vindar sem nú blésu heldur en þegar tekin var afstaða til bænaskrár Alþingis frá 1849.

Daginn áður en dómsmálaráðherra gerði formlega tillögu til Kristjáns IX. Danakonungs gaf hann út fyrirmæli til stiftamtmannsins⁸⁷ þess efnis að honum bæri að veita undirmönnum sínum fyrirmæli um að virða stranglega þá reglu að allar ákvarðanir ráðuneyta verði birtar íbúum landsins á íslensku, séu hlutaðeigandi ekki mæltur á dönsku.

Tillaga dómsmálaráðherra 2. júní 1865 til Kristjáns IX. Danakonungs, um það hvernig Alþingi skyldi svarað var ítarlega rökstudd og verður kjarni hennar hér rakinn.⁸⁸ Þar kemur fram að ætíð hafi verið litið á það sem sjálfsagðan hlut að embættisbréf stjórnvalda á Íslandi til borgaranna eigi að vera á íslenskri tungu, enda sé hlutaðeigandi ekki dönskumælandi. Þetta eigi ekki aðeins við um bréf frá íslenskum yfirvöldum heldur einnig þegar ákvarðanir og fyrirmæli ráðuneyta eru birt borgurunum. Ef það sé rétt sem haldið er fram af Alþingi að hlutaðeigandi embættismenn birti alþýðu manna á Íslandi úrskurði ráðuneyta á dönsku verði að líta á það sem ósið sem embættismenn hafi tekið upp sér til þægindaauka. Því næst sé rétt að taka fram að það er heimilað í gildandi reglum (opnu bréfi rentukammersins frá 22. ágúst 1846, opnu bréfi innanríkisráðuneytisins frá 14. júlí 1854 og bréfi kirkju- og

⁸⁴ Einar Arnórsson: *Alþingi og frelsisbaráttan 1845-1874*, bls. 21. Þetta bréf er ekki að finna í Lovs. f. Isl.

⁸⁵ Einar Arnórsson: *Alþingi og frelsisbaráttan 1845-1874*, bls. 23.

⁸⁶ Guðjón Friðriksson: *Jón Sigurðsson ævisaga. Síðara bindi*, bls. 287.

⁸⁷ „Justitsministeriets Skrivelse til Stiftamtmanden over Island, ang. Ministerielle Afgjørelsens Meddelelse i det islandske Sprog.“ 1. júní 1865. Lovs. f. Isl. XIX., bls. 253. Á sama stað er tekið fram að samhljóða bréf hafi verið send amtmönnum á Íslandi.

⁸⁸ Isl. J. 10 Nr. 1617 Just. Min. Isl. Dpt.

menntamálaráðuneytisins frá 19. ágúst 1854) að hin íslenska tunga sé einnig notuð í bréfaskiptum embættismanna á Íslandi í öllum málum þar sem ekki er þörf á ákvörðunum ráðuneytis. Í síðastnefndum tveimur bréfum er það áréttað að embættismenn á Íslandi eigi að nota dönsku ekki einvörðungu þegar þeir rita ráðuneytunum bréf, heldur einnig þegar þeir gefa yfirlýsingar, sem ætlunin er að senda ráðuneyti. Hið sama gildir þegar stjórnvöld senda mál til ráðuneytanna, en þá ber að þýða yfirlýsingar yfir á dönsku sem fram koma í málinu á íslenskri tungu. Loks sé þess að geta, eins og áréttað sé af tilvitnuðum bréfum hér að framan, að sé maður ekki mæltur á danska tungu megi hann skrifa erindi sitt til stjórnarinnar á íslensku og beri embættismönnum þá að þýða erindið fyrir hann án greiðslu.

Af áliti ráðuneytisins verði ekki annað ráðið en að með gildandi reglum sé að fullu tekið tillit til þarfa Íslendinga, að því marki sem hægt er miðað við núverandi aðstæður, og að engin ástæða sé því til umkvörtunar, svo lengi sem íslensk stjórnvöld fari tilhlýðilega að gildandi reglum. Á hinn bóginn myndi krafa Alþingis, um að ekki aðeins bréfaskipti á Íslandi eigi að fara fram á íslenskri tungu – heldur einnig bréfaskipti við ráðuneytin og öll mál sem send eru frá Íslandi til ráðuneytanna og til baka til Íslands, ekki leiða til neins gagns heldur kæmi hún harkalega niður á málshraða við afgreiðslu mála. Augljóst sé að þegar mál berast á íslenskri tungu tæki það langan tíma að fá þau þýdd á dönsku. Þegar mál væru loks afgreidd þyrfti að þýða á íslensku þau gögn sem lögð hefðu verið fyrir ráðherra á dönsku. Þessi málsmeðferð væri svo kostnaðarsöm og seinvirk að ekki kæmi til mála að nota hana.

Þessi krafa Alþingis væri einnig í andstöðu við það sem Alþingi hefði sjálft áður ályktað um 1849, þar sem miðað var við að íslensk tunga yrði ekki notuð á skjölum frá íslenskum stjórnvöldum sem beint væri til stjórnarinnar. Hið sama ætti við um mál sem vörðuðu útlendinga sem ekki skilja íslensku.

Sem rök fyrir kröfu sinni hefði Alþingi að síðustu vísað til tilskipunarinnar um stofnun Alþingis og þeirrar málsmeðferðar sem nú væri höfð við samþykkt íslenskra laga. Því væri vísað á bug að einhver rök yrðu sótt til þessara reglna jafnfrábrugðin og þau væru því efni sem þar væri fjallað um. Þvert á móti þá væri í fyrrnefndri tilskipun gert ráð fyrir að texti um bænaskjöl frá Alþingi væri bæði á íslensku og dönsku og hið sama gildi um frumvarpstexta sem bæði konungur og ráðherra undirrituðu, en þannig gætu þeir gert sér grein fyrir efni þess texta sem þeir væru að undirrita. Ráðherra gerði því tillögu að texta til að svara Alþingi sem konungur féllst á.

Í auglýsingu konungs til Alþingis 9. júlí 1865⁸⁹ var þessari bænaskrá Alþingis svarað með svohljóðandi hætti:

Þar eð allt, sem kemur frá stjórninni eða embættismönnum til íbúanna á Íslandi eftir hinum gildandi ákvörðunum, á að vera ritað á íslenska tungu — sem einnig er við höfð, þegar íslenzkir embættismenn skrifast á sín á milli í öllum þeim málum, sem ekki á að leggja undir úrskurð stjórnarráðanna — og þar eð landsmönnum enn fremur er heimilt, ef þeir kunna eigi dönsku, að rita stjórninni á íslensku, þá virðist engin ástæða vera til að fallast á það fyrirkomulag, sem Alþingi hefur stungið upp á í þessari grein, með því það ekki mundi verða að neinu sönnu gagni, heldur þvert á móti valda ótilhlýðilegum drætti á meðferð málanna. En með tilliti til þess, að Alþingi hefur kvartað yfir, að úrskurðir stjórnarinnar séu stundum birtir hlutaðeigendum á dönsku þá hafa hlutaðeigandi embættismenn á Íslandi verið áminntir um að gæta þess vandlega, að allir úrskurðir stjórnarráðanna séu á íslenskri tungu kunngerðir íbúum landsins, þeim er eigi mæla á dönsku.

Framangreind auglýsing konungs er sett fram sem réttarskýrandi um gildandi rétt og með tilliti til hans er síðan ekki talin ástæða til að setja nýmæli um efnið. Eins og fram kemur í næsta kafla er þetta villandi, því auglýsingin fól að hluta til í sér nýmæli. Ef vel er að gætt kemur í ljós að efnislega er lýsingin á inntaki hinna „gildandi reglna“ hin sama og bænaskrá Alþingis frá 1849 fól í sér, þ.e. að samskipti embættismanna innbyrðis og við borgarana á Íslandi færu fram á íslensku. Þessi niðurstaða er því afar mótsagnarkennd í ljósi þess að þeirri bænaskrá var hafnað, eins og vikið var að hér að framan. Sjálfsagt hefur dómsmálaráðherra fundist fýsilegt af pólitískum ástæðum að leysa málin á þessum lágstemmdu nótum.

7. Niðurstöður

Það var skoðun Jóns Sigurðssonar að til þess að ná jafnrétti við aðra samborgara í danska ríkinu væri það fyrst og fremst nauðsynlegt að tungu okkar, hinni fornu þjóðtungu Norðurlanda, yrði sá sómi sýndur sem henni bæri og hún þyrfti hvergi að fara halloka fyrir neinni annarri tungu, hverri sem væri.⁹⁰

Þegar lítið er yfir deilur Íslendinga við Dani um notkun íslenskrar tungu í stjórnsýslu á 18. og 19. öld má með nokkurri einföldun segja að þær lúti aðallega að sex atriðum:

⁸⁹ „Kongelig Bekjentgjørelse til Althinget, ang. Resultaterne af dets Betænkninger og Andragender i 1863.“ 9. júní 1865. *Lovs. f. Isl., XIX.*, bls. 253.

⁹⁰ Jón Sigurðsson: „Prjónakoddi stjórnarinnar“, bls. 164.

1) Það var lengi baráttumál að almenningi væru ekki birtar ákvarðanir og fyrirmæli á dönsku, enda skildi alþýða manna almennt ekki dönsku. Þetta átti bæði við ákvarðanir sem teknar voru af embættismönnum á Íslandi og í stjórnardeildum konungs í Danmörku. Við umræður á Alþingi 1849 kom fram sú skoðun Matthias Hans Rose-nørn stiftamtmanns að hann teldi rétt að bréfaskipti milli embættis-manna innanlands og almennings færu fram á íslensku. Af þessum umræðum er ljóst að þar er verið að ræða um hvernig haga skuli fram-tíðarskipan mála en ekki lýsingu á gildandi rétti. Það er síðan fyrst með auglýsingu konungs til Alþingis 9. júlí 1865 þar sem því er slegið föstu sem gildandi reglu að allt, sem komi frá stjórnardeildunum í Kaupmannahöfn eða embættismönnum á Íslandi, eigi að vera ritað á íslenska tungu þegar það er birt borgurunum. Á þessu var sérstaklega hnykkt með fyrirmælum dómsmálaráðherra, dags. 1. júní 1865, til stiftamtmanns og amtmanna.

2) Það var einnig baráttumál alþýðu manna að mega rita stjórnar-deildunum í Kaupmannahöfn á íslensku. Með bréfi Friðriks V. Dana-konungs frá 6. apríl 1753 var Íslendingum leyft að skrifa stjórnar-deildunum í Kaupmannahöfn bréf á íslensku er lutu að kvörtunum yfir embættisfærslu stjórnvalda á Íslandi kynnu þeir ekki dönsku. Þessi regla var síðan rýmkuð með bréfi innanríkisráðuneytisins frá 14. júlí 1854 og bréfi kirkjumálaráðherra 19. ágúst 1854 þar sem fram kemur að ekki verði heimtað að menn, sem ekki kunni dönsku, sendi umsóknir sínar á því máli til stjórnardeildanna í Kaupmannahöfn. Efnislega er þessi regla síðan árettuð í auglýsingu konungs til Alþingis 9. júlí 1865.

3) Af umsögn stiftamtmanns og greifa O.M. Rantzau sem hann veitti kansallíinu með bréfi 26. mars 1753 verður ráðið að talið hafi verið að þeim sem ekki væru mæltir á danska tungu væri heimilt að leita til sýslumanna með þýðingar á bréfum, sem þeir ætluðu að senda stjórnarskrifstofunum í Kaupmannahöfn. Í tillögu dómsmálaráðherra 2. júní 1865 til Kristjáns IX. Danakonungs um það hvernig Alþingi skyldi svarað varðandi bænaskrá þingsins frá 1863 kemur fram sá skilningur að slíkar þýðingar skyldu vera borgurunum að kostnaðarlausu.

4) Konungsúrskurður Kristjáns VIII. frá 29. júlí 1846 varðar í reynd heimild embættismanna á Íslandi til bréfaskipta á íslensku. Þar varð niðurstaðan sú að ekki væri talin „næg ástæða til að banna“ Grími Johnson að rita á Íslandi á íslensku embættisbréf til annarra embættis-manna, svo fremi sem að málin ættu ekki að koma til meðferðar hjá stjórnarskrifstofunum í Kaupmannahöfn. Í bréfi innanríkisráðu-neytisins frá 14. júlí 1854 og bréfi kirkjumálaráðherra 19. ágúst 1854 kemur fram að „ekki væri neitt á móti því“ að embættismenn á Íslandi

ættu í bréfaskiptum á íslensku ef mál þyrftu ekki að sæta afgreiðslu ráðuneyta í Danmörku. Við umræður á Alþingi 1849 kom fram sú skoðun Matthias Hans Rosenørn stiftamtmanns að hann teldi rétt að bréfaskipti milli embættismanna „færu fram á íslensku“, ættu þau ekki að koma til umfjöllunar í ráðuneytunum. Af þessum umræðum er ljóst að þar er verið að ræða um hvernig haga skuli framtíðarskipan mála, en ekki lýsingu á gildandi rétti. Í auglýsingu konungs til Alþingis 9. júlí 1865 er aftur á móti gengið svo langt að fullyrða að íslenska sé einnig notuð „þegar íslenzkir embættismenn skrifast á sín á milli í öllum þeim málum, sem ekki eigi að leggja undir úrskurð stjórnarráðanna“.

5) Danir hvikuðu aldrei frá þeirri reglu að það væri skylda embættismanna á Íslandi að rita bréf og yfirlýsingar á dönsku í málum sem fyrirsjáanlega gætu komið til afgreiðslu hjá stjórnardeildunum í Kaupmannahöfn.

6) Loks má nefna að það var ekki fyrr en með konungsúrskurði 27. maí 1859 að fallist var á að íslensk lög skyldu gefin út á íslenskum og dönskum texta. Þetta fyrirkomulag hélst þar til sett voru lög nr. 12/1891 um að íslensk lög verði eftirleiðis aðeins gefin út á íslensku.

Úrskurður Kristjáns VIII. Danakonungs frá 29. júlí 1846, sem fjallað var um í kafla 5, er fyrir margra hluta sakir merkilegur og snertir söguna á margvíslegan hátt. Í fyrsta lagi er það sagan um vinfengi Kristjáns VIII. Danakonungs og Gríms amtmanns sem verið hafði allan sinn 11 ára hermannsferil í sveit Kristjáns, sem þá var valdalítill krónprins. Þetta er í öðru lagi persónuleg saga Gríms amtmanns, sem barðist m.a. fyrir því að nota mætti íslensku í stjórnslu, þar sem gildandi reglur stæðu því ekki í vegi. Í þriðja lagi snertir málið stjórnmalalega áttakasögu á milli frjálslýndra og íhaldssamra afla í stjórnardeildum Danakonungs árið 1846. Á þeim tíma sem úrskurðurinn var kveðinn upp höfðu frjálslýnd öfl yfirhöndina. Það átti hins vegar eftir að breytast örfáum mánuðum síðar. Í fjórða lagi snertir úrskurðurinn störf Brynjólfs Péturssonar, þá fulltrúa í rentukammerinu, sem virðist hafa notað áhrif sín til hins ítrasta svo að embættismenn á Íslandi gætu áfram átt í bréfaskiptum á íslensku. Loks er það Evrópusagan sem birtist í viðleitni Prússa til að sameina þýskumælandi konungsríki og hertogadæmi, m.a. undir merkjum þýsks þjóðernis og tungu. Krafa þýskumælandi íbúa Slésvíkur og Holstein um að mega nota þýsku í skiptum sínum við stjórnvöld í hertogadæmunum, hafði þannig mikil áhrif á viðhorf stjórnardeildanna í Kaupmannahöfn um hvernig bæri að mæta kröfum Íslendinga um að mega nota íslenska tungu í skiptum sínum við stjórnvöld á Íslandi. Málið var því ekki einfalt. Það er í raun ómögulegt að segja til um hver úrslit málsins hefðu orðið hefði það

komið til úrskurðar nokkrum mánuðum síðar en þá hafði Kristján VIII. breytt um stefnu gagnvart Slésvík og Holstein og kansellíið náð aftur áhrifum sínum.

Hefði tillaga kansellísins náð fram að ganga hefði það leitt til þess að þjóðfrelsisbarátta Íslendinga hefði orðið öll mun átakameiri, enda verður að ætla að Íslendingar hefðu risið harkalega upp gegn slíkum konungsúrskurði. Þessi lítt þekkti úrskurður Kristjáns VIII. Danakonungs hafði því töluvert að segja um það inn á hvaða brautir þjóðfrelsisbarátta Íslendinga fór.

Abstract

The article discusses conflicts in the 19th century regarding the official language in Iceland and the struggle to make Icelandic the official language.

Heimildir

Óprentaðar

Þjóðskjalasafn Íslands (ÞÍ)

Þí. Íslenska stjórnardeildin. X 28, Islands Journal 10, nr. 1616 – 1620. 1863.

Prentaðar

Bjarni Thorarensen: *Bréf. Fyrra bindi*. Jón Helgason bjó til prentunar. Kaupmannahöfn 1943.

Claus Björn: *Fra reaktion til grundlov 1800-1850*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 10. bindi. Ritstjóri Olaf Olsen. Kaupmannahöfn 1990.

Danmarks Konger, sjá <http://www.danmarkskonger.dk/konge48.htm>

Danmarks adels aarbog. Udgivet af en forening. Ritstjórar H.R. Hiort-Lorenzen og A. Thiset. 30. árg. Kaupmannahöfn 1913.

Bo von Eyben: *Juridisk ordbog*. 12. útg. Kaupmannahöfn 2004.

Einar Arnórsson: *Alþingi og frelsisbaráttan 1845-1874*. Reykjavík 1949.

Einar Arnórsson: *Réttarsaga Alþingis*. Reykjavík 1945.

Niels Fenger: *Forvaltning & Fællesskab. Om Eu-rettens betydning for den almindelige forvaltning*. Konfrontation og frugtbar sameksistens. Kaupmannahöfn 2004.

Fréttir frá Fulltrúaþingi í Hróarskeldu 1842, viðvökjandi málefnum Íslendinga, gefnar út af nokkrum Íslendingum. Kaupmannahöfn í prentsmiðju S.L. Möllers. 1843.

H. V. Gregersen: *Danmarks historie. Slesvig og Holsten før 1830*. Kaupmannahöfn 1981.

Guðjón Friðriksson: *Jón Sigurðsson ævisaga. Fyrra bindi*. Reykjavík 2002.

Guðjón Friðriksson: *Jón Sigurðsson ævisaga. Síðara bindi*. Reykjavík 2003.

Gunnlaugur Haraldsson: *Lögfræðingatal 1736-1992*. Reykjavík 1993.

Kongelige Reskripter og Resolutioner, Reglementer, Instruxer og Fundaatsler, samt Kollegialbreve for Aaret 1840. Kaupmannahöfn 1851.

Kristmundur Bjarnason: *Amtmaðurinn á einbúasetrinu. Ævisaga Gríms Jónssonar*. Reykjavík 2008. *Lovsamling for Island*.

Lögfræðiorðabók með skýringum. Ritstjóri Páll Sigurðsson. Reykjavík 2008.

Íslands Árbækir í sögu-formi. Af Jóni Espólin fyrrum Sýslumanni í Skagafjarðar Sýslu. XII. Deild. Kaupmannahöfn 1855.

Jón Helgason: *Íslendingar í Danmörku fyr og síðar með 148 mannamyndum*. Reykjavík 1931.

Jón Sigurðsson: „Prjónakoddi stjórnarinnar“. *Ný félagsrit 1872*, bls. 122-165. Gefin út af nokkrum Íslendingum. Forstöðunefnd: Björn Jónsson, Eiríkur Jónsson, Jón Sigurðsson, Sigurður L. Jónasson, Steingrímur Thorsteinnsson.

Páll Hreinsson: *Hæfisreglur stjórnarsýslulaga*. Reykjavík 2005.

Páll Sigurðsson: „Um Pál lögmann Vídalín og fornyrðaskýringar hans“. Í ritinu *Lagasklóðir. Greinar um lög og rétt*, Reykjavík 2005, bls. 221-306.

„Sonur gullsmíðsins á Bessastöðum. Bréf til Gríms Thomsens og varðandi hann 1838-1858. Finnur Sigmundsson bjó til prentunar“. *Tímarit máls og menningar 1947*, bls. 231-232.

Sveinn Sölvason: *Tyro juris edur Barn í Logum: Sem gefur einfalda Undirvísun umm þa Íslensku Lagavitsku og nu brukanlega Rettargangs maata: Med samanburde Fornra og Nyrra Rettarbotá og Forordninga; Samanteked af Sveine Sölvasyne, Kongel. Majsts. Lögmanne Nordan og Vestan a Islande*. Kaupmannahöfn 1754.

Vefir

ADB: Christian VIII. [https://de.wikisource.org/wiki/ADB: Christian VIII](https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Christian_VIII).